Capitolul XII

Limba între social şi individual: sistem/vorbire (*langue/parole*)

Definim limbajul uman ca pe o caracteristică proprie speciei de a realiza comunicarea interumană într-un cadru social, prin intermediul unui instrument complex, care are caracterul unui sistem de semne.

Abordarea ştiinţifică sistematică ne obligă să facem o distincţie esenţială, cea dintre limbaj şi limbă. Dacă prin limbaj înţelegem o caracteristică generală a speciei, comună tuturor fiinţelor umane, limbile particulare, care au o existenţă istorică, reprezintă realizări concrete ale capacităţii umane de a utiliza limbajul. Lingvistica teoretică îşi propune cu precădere studiul limbilor, lăsînd pe seama filosofiei limbajului identificarea unor soluţii privitoare la originea şi esenţa limbajului. Căci limbajul nu este doar o funcţie specifică a umanului, ci şi o instituţie socială, adică o funcţie a organismului social. Se impune deci să distingem între o dimensiune individuală şi una socială a limbajului, aflate într-o relaţie sistematică de determinare şi condiţionare reciprocă: este limpede că limbajul nu poate exista decît prin individ şi tot atît de limpede este şi faptul că orice comunicare nu se poate realiza decît în prezenţa celuilalt, adică a societăţii[1].

Abordînd dimensiunea individuală a acţiunii verbale, vom constata că funcţionarea limbajului presupune o componentă materială şi una psihică; producerea fizică a semnelor lingvistice reclamă funcţionarea aparatului fonator, dar şi a sistemului nervos superior, căci un semn lingvistic este o specie materială, sonoră, care acoperă un concept de natură intelectuală. Prin caracterul său hipercomplex, mecanismul semnificării lingvistice interesează aproape toate disciplinele umaniste, începînd cu psihologia şi terminînd cu filosofia, sociologia şi istoria; este generată astfel o problematică interdisciplinară pe care am prezentat-o în alt context (v. *supra*, cap. III). Fără să ignore diferitele faţete ale limbajului, lingvistica teoretică

1. „Memoria semantică" a latinescului *communicare* sugerează de altfel ideea de 'a fi împreună cu altcineva' (< *communis*).

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

îşi propune să abordeze limbajul în realizările sale istorice, adică în ceea ce are el specific ca limbă atestată istoric, cu structurile şi funcţiile ei, cercetate în perspectiva raportului între individual şi social sau între particular şi general.

Învăţatul care a pus problema în aceşti termeni, definind cu o precizie superioară domeniul autonom al lingvisticii ca ştiinţă modernă, a fost Ferdinand de Saussure. După cum menţionam în treacăt mai sus, una dintre cele mai importante distincţii metodologice propuse de Saussure în cursul său de lingvistică generală este cea dintre l i m b ă şi v o r b i r e (*langue/parole*), distincţie reluată, nuanţată şi adîncită din punct de vedere teoretic de majoritatea teoreticienilor din secolul XX. În terminologia de specialitate s-au impus următoarele cupluri terminologice: engl. *language/speech*, span. *lengua/habla*, germ. *Sprache/Rede*[2].

Criteriul central al distincţiei saussuriene este raportul între ceea ce este individual şi ceea ce este social în existenţa limbajului, aspectul social şi cel individual fiind considerate de Saussure două laturi care nu pot fi privite decît împreună, inseparabil[3]. Astfel v o r b i r e a defineşte ipostaza individuală a limbajului, în vreme ce l i m b a include aspectele sociale ale acţiunii verbale. Vorbirea reprezintă ceea ce este pasager, accidental şi accesoriu, pe cînd limba ceea ce este constant, necesar şi funcţional. Rezultat al unui contract social implicit, limba este o instituţie exterioară persoanei umane, care nu poate să intervină în dinamica ei, ci doar să o înţeleagă şi să o utilizeze. Obiectul propriu-zis al ştiinţei lingvistice este limba, şi nu vorbirea. Limba are un caracter omogen, fundamentîndu-se pe uniunea între semnificant şi semnificat în cadrul semnelor lingvistice, văzute de Saussure ca fenomene integral psihice; acestea sunt corelate între ele în cadrul ansamblului, pe baza unui consens colectiv.

Aserţiunile lui Saussure sunt şi în această privinţă marcate pe alocuri de obscuritate şi de inconsecvenţă (uneori, de exemplu, conceptul de 'vorbire' este desemnat prin termenul *limbaj*!), dar rămîn mereu foarte subtile şi pline de sugestii. Dată fiind importanţa temei, citărm in extenso paragrafele privitoare la cele două ipostaze ale limbajului (SAUSSURE, *Curs*..., p. 40-41):

2. O excepţie o constituie învăţatul german W. Porzig, care, în lucrarea *Das Wunder der Sprache*, 1950, transpune termenii saussurieni prin *Sprachbesitz* 'posedare a limbii' şi *Gespräch* 'discuţie, dialog, vorbire'.
3. *Curs*..., p. 35: „Limbajul are o latură individuală şi o latură socială, şi nu o putem concepe pe una fără cealaltă".

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Vorbirea este (...) un act individual de voinţă şi de inteligenţă, în care putem distinge: 1° combinaţiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a-şi exprima gîndirea personală; 2° mecanismul psihofizic care îi îngăduie să exteriorizeze aceste combinaţii. (...) Să recapitulăm caracteristicile limbii:

1° Ea este un obiect bine definit în ansamblul heteroclit al faptelor de limbaj. O putem localiza în porţiunea bine determinată a circuitului unde o imagine auditivă se asociază cu un concept. Ea este partea socială a limbajului, exterioară individului, care prin el însuşi nu poate nici să o creeze şi nici să o modifice; ea nu există decît în virtutea unui fel de contract încheiat între membrii comunităţii. Pe de altă parte, individul are nevoie de o ucenicie pentru a o cunoaşte; copilul nu şi-o asimilează decît treptat. Ea este ceva atît de distinct, încît un om lipsit de facultatea vorbirii îşi păstrează limba, dacă înţelege semnele vocale pe care le aude.

2° Limba, distinctă de vorbire, este un obiect pe care îl putem studia separat. Noi nu mai vorbim limbile moarte, dar putem foarte bine să ne însuşim organismul lor lingvistic. Ştiinţa limbii nu numai că se poate lipsi de alte elemente ale limbajului, dar ea nu este posibilă decît dacă aceste alte elemente nu intervin.

3° În timp ce limbajul este heterogen, limba astfel delimitată este de natură omogenă: ea este un sistem de semne unde nu este esenţială decît unirea dintre sens şi imaginea acustică şi unde cele două părţi ale semnului sînt în egală măsură psihice.

4° Limba, nu mai puţin decît vorbirea, este un obiect de natură concretă şi acest lucru reprezintă un mare avantaj pentru studiu. Semnele lingvsitice, deşi esenţial psihice, nu sînt nişte abstracţii. Asociaţiile ratificate prin consimţămîntul colectiv, şi al căror ansamblu alcătuieşte limba, sînt realităţi care îşi au sediul în creier. Pe de altă pare, semnele limbii sînt, ca să spunem aşa, tangibile; scrierea le poate fixa în imagini convenţionale, în timp ce este cu neputinţă să fotografiezi, în toate detaliile lor, actele vorbirii; fonaţiunea unui cuvînt, oricît de scurt ar fi el, reprezintă o infinitate de mişcări musculare extrem de dificil de cunoscut şi de figurat. În limbă, dimpotrivă, nu există decît imaginea acustică şi aceasta poate să se traducă într-o imagine vizuală constantă. Căci, dacă facem abstracţie de această multitudine de mişcări necesare pentru a o realiza în vorbire, fiecare imagine acustică nu este, aşa cum vom vedea, decît suma unui număr limitat de elemente sau foneme, susceptibile la rîndul lor să fie evocate printr-un număr corespunzător de semne scrise. Această posibilitate de a fixa lucrurile privitoare la limbă face ca un dicţionar şi o gramatică să poată fi reprezentări fidele ale ei, limba fiind depozitul imaginilor acustice, iar scrisul forma tangibilă a acestor imagini.

Cea mai importantă consecinţă de ordin teoretic a distincţiei binare *langue/parole* este, în sistemul de gîndire al lui Saussure, disocierea a două perspective epistemologice autonome: Saussure vorbeşte în continuare

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

despre o lingvistică a limbii şi o lingvistică a vorbirii (*Curs...*, cap. IV, *Lingvistica limbii şi lingvistica vorbirii*). Gîndirea lui Saussure este, în acest punct, ca şi în multe altele, destul de inconsecventă întrucît, deşi afirmă limpede că singura lingvistică posibilă ar fi *lingvistica limbii*, acceptă totuşi pe parcursul dezbaterii şi utilitatea unei *lingvistici a vorbirii*:

> Studiul limbajului comportă deci două părţi: una, esenţială, are drept obiect limba, care este socială în esenţa ei şi independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, inclusiv fonaţiunea: ea este psihofizică (*Curs...*, p. 43).

Inconsecvenţele şi neclarităţile formulărilor saussuriene au justificat eforturile urmaşilor de a le elucida, în încercarea de a aprofunda importanţa distincţiei limbă/vorbire. Putem afirma chiar că, în bună parte, lingvistica teoretică modernă s-a dezvoltat ca un proces de clarificare a acestei epocale distincţii teoretice saussuriene. Voi trece acum în revistă cîteva dintre principalele momente ale acestei dezbateri, enunţînd pe scurt concepţia cu privire la această temă a celor mai importanţi lingvişti moderni.

Una dintre primele abordări teoretice ale acestei problematici aparţine lui Charles Bally, unul dintre colaboratorii apropiaţi ai magistrului genevez. Mai ales în lucrările *F. de Saussure et l'état actuel des études linguistiques* (Geneva, 1913), *Le langage et la vie* (ed. I, 1913; ed. a III-a, 1935) şi *Linguistique générale et linguistique française* (ed. I, Paris, 1932; ed. a III-a, Berna, 1950), Ch. Bally priveşte distincţia saussuriană *langue/parole* ca pe o opoziţie între ansamblul lingvistic de natură socială (*langue*) şi funcţionarea lingvistică individuală (*parole*). Pentru Bally, vorbirea este „limba în acţiune, limba actualizată, limba în echilibru şi în plină funcţionare". După cum se vede, Bally introduce în discuţie un nou criteriu, cel al funcţionalităţii. Potrivit acestui criteriu, limba este un sistem organizat, conţinînd elementele necesare comunicării unor conţinuturi de natură intelectual-obiectivă, în vreme ce vorbirea este instrumentul de exprimare a vieţii afective. Această interpretare îl conduce pe Ch. Bally la crearea stilisticii lingvistice. În concepţia acestui autor, stilistica ar avea sarcina de a studia componenta afectivă a limbii, în opoziţie cu gramatica, preocupată de aspectul normal sau intelectual al limbii. Ca şi maestrul său, Bally defineşte limba drept o instituţie socială, adăugînd însă că aceasta este deopotrivă un sistem relativ autonom:

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Le système linguistique (...) peut se développer de façon autonome, et, par contre-coup, modéler la pensée collective d'une façon nouvelle (*Linguistique générale et linguistique française*, p. 15).

Ch. Bally introduce în definirea limbajului şi criteriul temporal, afirmînd că limba este preexistentă faţă de vorbire din punct de vedere sincronic sau static, dar este posterioară acesteia din punct de vedere dinamic sau genetico-istoric. Cu alte cuvinte, limba, ca sistem stabil, rezultă în urma unui proces istoric de abstractizare şi de socializare a unor manifestări lingvistice individuale, dar orice act de vorbire individual se raportează din punct de vedere funcţional, la un moment dat, la sistemul lingvistic, adică la limbă.

Un alt elev direct al lui Saussure, A. Sechehaye, co-fondator, alături de Ch. Bally, al aşa-numitei „Şcoli lingvistice geneveze", a abordat şi el problema raportului dintre limbă şi vorbire, în special în studiul *Les trois linguistiques saussuriennes*, publicat în „Vox Romanica", V (1942). Acest savant îşi propunea să adîncească distincţia saussuriană primară într-o perspectivă epistemologică mai largă, propunînd acceptarea a trei „lingvistici" diferite, în funcţie de orientarea cercetării către una din laturile limbajului: 1) o „lingvistică a vorbirii organizate", care ar trebui să se preocupe de actele lingvistice particulare, văzute ca fenomene ocazionale şi concrete; 2) o „lingvistică statică", interesată de aspectele generale, obţinute prin abstractizarea şi generalizarea faptelor de limbă concrete; 3) o „lingvistică evolutivă", preocupată de studiul evoluţiei faptelor lingvistice. Sechehaye precizează că vorbirea concretă este o realizare a limbii (*langue*), o explicitare cu mijloace idiomatice a acesteia. În consecinţă, acest lingvist distinge între „vorbirea propriu-zisă", înţeleasă ca un impuls expresiv şi ca un fenomen „prelingvistic", pe de o parte, şi „vorbirea organizată", verigă intermediară necesară între limba văzută ca sistem static şi limba ca fenomen evolutiv. În linii mari, ceea ce caracterizează gîndirea lingvistică a urmaşilor direcţi ai lui Ferdinand de Saussure este încercarea de a orienta cercetarea către abordarea aspectelor sincronice ale limbii, tratată sistematic şi consecvent ca sistem de semne.

În spaţiul cultural anglo-saxon, o contribuţie esenţială la aprofundarea distincţiei între ceea ce este general şi ceea ce este particular în limbă a avut-o lingvistul Sir Alan Gardiner, într-o serie de studii şi mai ales în lucrarea cu caracter monografic *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1932. Într-o perspectivă pronunţat filosofică, Gardiner înţelege prin vorbire (*speech*) activitatea lingvistică propriu-zisă a omului, iar prin limbă (*language*) condiţia şi produsul vorbirii:

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

> We shall see that the impulse to speech, at least in its more fundamental forms, arises in the intention of some member of the community to influence one or more of his fellows in reference to some particular thing. **Speech** is thus a universally exerted activity, having at first definitely utilitarian aims. In describing this activity, we shall discover that it consists in the application of a universally possessed science, namely the science which we call **language**. With infinite pains the human child learns language in order to exercise it as speech. These two human atributes, language the science and speech its active application, have too often been confused with one another or regarded as identical, with the result that no intelligible account could be given of their ultimate elements, the 'word' and the 'sentence'. Not the least important conclusion which will emerge from our discussion is that the 'word' is the unit of language, whereas the 'sentence' is the unit of speech[4].

L i m b a are deci un caracter general şi abstract, este o „ştiinţă" (în sensul de deţinere de cunoştinţe necesare pentru desfăşurarea unei activităţi anume), pe cînd v o r b i r e a, ca fenomen particular şi ocazional, reprezintă o proiecţie în planul realităţii a semnelor abstracte de la nivelul limbii. Elementul de originalitate introdus în discuţie de Alan Gardiner constă în conceptul de „fapte de vorbire" (*acts of speech*), care defineşte o ipostază diferită de vorbire, şi anume tocmai aspectul inedit, personal şi original al acesteia:

> Cînd spun că anumite fenomene dintr-un text dat aparţin „vorbirii", şi nu „limbii", vreau să spun că, dacă am extrage din text toate acele elemente tradiţionale care trebuie denumite elemente ale limbii, ar rămîne un reziduu pentru care vorbitorul poartă întreaga responsabilitate, iar acest reziduu este ceea ce eu denumesc „fapte de vorbire" (Alan Gardiner, *The distinction of „Speech" and „Language"*, în „Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti", Firenze, 1935, p. 349; articolul întreg, p. 345-353).

4. „Vom vedea că impulsul de a vorbi, cel puţin în aspectele sale mai fundamentale, se naşte din intenţia unor membri ai comunităţii de a-i influenţa pe unul sau pe mai mulţi dintre partenerii lor cu privire la un anumit lucru. **Vorbirea** este astfel o activitate exercitată în mod universal, avînd iniţial, în mod clar, scopuri utilitare. Dacă dorim să descriem această activitate, vom descoperi că ea constă în aplicarea unei ştiinţe deţinute în mod universal, şi anume ştiinţa pe care o numim **limbă**. Cu eforturi imense, copilul învaţă limba pentru a o putea exersa ca vorbire. Aceste două atribute umane, limba ca ştiinţă şi vorbirea ca aplicare activă a acesteia, au fost deseori confundate unul cu altul sau privite ca identice, rezultatul confuziei fiind faptul că nu ne putem face o părere fermă şi clară asupra elementelor lor fundamentale, 'cuvîntul' şi 'enunţul'. Concluzia de o importanţă apreciabilă care va decurge din discuţia noastră este aceea că 'cuvîntul' este unitatea minimală a limbii, pe cînd 'enunţul' este unitatea minimală a vorbirii" (*The Theory of Speech and Language*, ed. a II-a, Oxford, 1951, p. 62-63).

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

O încercare notabilă de nuanțare și clarificare a conținutului conceptual al opoziției saussuriene limbă/vorbire aparține lui Walter Porzig. În lucrarea sa *Das Wunder der Sprache*, Berna, 1950, p. 106 și urm., acest învățat echivalează conceptul 'langue' prin germ. *Sprachbesitz*, literal 'deținere a limbii', iar pe cel de 'parole' prin germ. *Gespräch* 'vorbire, convorbire, dialog', păstrînd termenul generic *Sprache* pentru a desemna limbajul în general. În vreme ce prin *Gespräch* se înțelege „vorbirea concretă" (*das wirkliche Sprechen*), prin *Sprachbesitz* se înțelege „o serie de imagini memorate și de habitudini exersate" (*eine Reihe von Erinnerungsbildern und eingeübten Gewohnheiten*), care se acumulează în conștiința vorbitorului unei limbi. Cele două ipostaze ale limbajului sunt văzute într-o relație de strînsă interdependență. Iată, mai pe larg, extrase din contextul lor dialogal, o serie de afirmații din opera citată[5]:

> Die Sprechenden besitzen einen Vorrat von Erinnerungsbildern von Lautgebilden, die sie mit ganz bestimmten Sachverhalten zu verknüpfen gewohnt sind. Wir können diesen Schatz an Gedächtnisbildern und Gewohnheiten Sprachbesitz nennen. Voraussetzung für ein Gespräch ist also, dass beide Partner Sprachbesitz, und zwar denselben Sprachbesitz haben. (...) Demnach besteht der Sprachbesitz in einer Reihe von Erinnerungsbildern und eingeübten Gewohnheiten in der Seele des Sprechenden. Er denkt allerdings meistens nicht an diesen seinen Besitz, er ist ihm nicht bewusst, aber jedesmal, wenn er ihn braucht, tauchen die nötigen Erinnerungen auf, laufen die eingeübten Tätigkeiten ab. (...) Ist nun dieser Sprachbesitz in der Seele des Sprechenden die eigentliche Wirklichkeit der Sprache, das, woran man sich als Tatsache bei der Untersuchung halten kann und wozu man immer wieder zurückkommen muss, um nicht den festen Boden zu verlieren? Diese Auffassung wird von hervorragenden Sprachforschern tatsächlich vertreten. (...) Man muss bedenken, dass die Gesamtheit dieser Gewohnheiten ja erst die Voraussetzung ist für das wirkliche Sprechen, das heisst für das Gespräch. Das Gespräch ist als tatsächliches Verhalten zwischen wirklichen Menschen zweifellos eine Wirklichkeit; die Gesamtheit aller Gespräche in einer bestimmten Sprache würde man also wohl als die Wirklichkeit dieser Sprache ansehen können. (...) Damit haben Sie auch nach meiner Meinung vollständig recht, und es handelt sich eben darum, beide Seiten des Gegenstandes Sprache bei der Untersuchung gleichmässig zu berücksichtigen, sowohl den Sprachbesitz in der Seele der Menschen als auch die Gespräche der Menschen miteinander. Es

5. Pentru înțelegerea ideilor autorului în expresia lor genuină, forțăm puțin formularea în limba română echivalînd literal germ. *Sprachbesitz* prin *deținerea limbii* și germ. *Gespräch* prin *vorbire* sau *convorbire*. După cum reiese clar din text, Porzig echivalează în fond termenii saussurieni, *langue* și *parole*, nuanțînd însă conținutul lor conceptual.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

ist eben, wie Saussure schon vor mehr als einem Menschenalter verlangt hat, sowohl die Wissenschaft vom Gespräch (linguistique de la parole) als auch die Wissenschaft vom Sprachbesitz (linguistique de la langue) in enger Fühlung miteinander zu treiben. (...) Der Sprachbesitz ist, wie wir schon festgestellt haben, die Voraussetzung des Gesprächs, und das Gespräch setzt den an sich im Gedächtnis ruhenden Sprachbesitzt in Tätigkeit, benutzt ihn zur Verständigung zwischen zwei Menschen über irgendeine wirkliche Lage[6].

În contextul acestei importante dezbateri ştiinţifice de la jumătatea secolului XX, merită menţionată şi contribuţia romanistului german W. von Wartburg, socotit a fi unul dintre cei mai „saussurieni" lingvişti ai epocii (E. Coseriu). Von Wartburg a încercat să rezolve unele dintre insuficienţele şi contradicţiile structuralismului saussurian ortodox, cu anumite precizări şi nuanţări inspirate de principiile idealismului lingvistic german, în special în problema controversată a raporturilor dintre structură şi evoluţie, dintre sincronie şi diacronie. În esenţă, von Wartburg consideră v o r b i r e a drept o activitate individuală bazată pe utilizarea

6. „Vorbitorii deţin un stoc de imagini memorate ale formelor sonore, pe care sunt obişnuiţi să le pună în relaţie cu anumite stări de lucruri. Acest tezaur de imagini memorate şi de habitudini îl putem denumi deţinerea limbii. Premisa pentru o vorbire este deci ca ambii parteneri să dispună de o deţinere a limbii, şi anume de una şi aceeaşi deţinere a limbii. (...) În consecinţă, deţinerea limbii constă într-o serie de imagini memorate şi de habitudini exersate în spiritul vorbitorului. De cele mai multe ori, vorbitorul nu se gîndeşte la această deţinere a limbii, el nu este conştient de ea, însă de fiecare dată cînd are nevoie de ea, amintirile exersate se declanşează (...). Ne punem acum întrebarea dacă această deţinere a limbii reprezintă adevărata realitate a limbajului, pe care să o putem considera drept obiect al cercetării şi la care ar trebui să revenim mereu pentru a nu pierde terenul ferm. Această concepţie a fost susţinută de fapt de lingvişti de seamă. Trebuie să înţelegem faptul că tocmai ansamblul acestor habitudini reprezintă premisa pentru putinţa de a vorbi ca atare, adică pentru vorbire. Vorbirea este aşadar, fără îndoială, în calitate de comportament concret între oameni reali, o realitate; ansamblul tuturor vorbirilor dintr-o anumită limbă ar putea fi considerat drept realitatea însăşi a acelei limbi. Prin aceasta, după părerea mea, aveţi deplină dreptate şi este vorba tocmai de faptul că ambele laturi ale obiectului limbă trebuie luate în calcul în egală măsură de cercetător, adică deopotrivă deţinerea limbii în spiritul oamenilor, ca şi convorbirile dintre ei. După cum ceruse deja Saussure în urmă cu mai bine de o generaţie, ştiinţa privitoare la vorbire (linguistique de la parole) şi ştiinţa privitoare la deţinerea limbii (linguistique de la langue) trebuie abordate în strînsă legătură. (...) Deţinerea limbii este, după cum am stabilit deja, premisa pentru vorbire, iar vorbirea pune în acţiune deţinerea limbii, care, în sine, rezidă în memorie, şi o întrebuinţează în scopul realizării comunicării între doi oameni cu referire la o situaţie reală oarecare" (*op. cit.*, p. 106-108).

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

idiomatică a sistemului şi, deopotrivă, o activitate psihică, fizică şi fiziologică permiţînd şi condiţionînd această utilizare. L i m b a îi apare lingvistului german ca un „limbaj supraindividual", ceea ce este social, general şi sistematic din activitatea lingvistică, un „sistem expresiv total şi compact care trăieşte virtual în totalitatea indivizilor". În vreme ce vorbirea exprimă spiritul individual, limba este o expresie a spiritului colectiv. Limba ar fi aşadar „un patrimoniu social sau, mai bine spus, o facultate specifică a tuturor membrilor unei comunităţi lingvistice şi comună tuturor acestora" (*Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946).

Alţi lingvişşti au încercat să reformuleze mai precis distincţia saussuriană *langue/parole*, transpunînd-o în termeni semiotici specifici. De exemplu, André Martinet, unul dintre promotorii proeminenţi ai funcţionalismului, propune în lucrarea *Elemente de lingvistică generală*, trad. rom. de Paul Miclău, Bucureşti, 1970, p. 47 (ed. princeps: *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960), reformularea opoziţiei saussuriene cu ajutorul conceptelor de c o d şi m e s a j . În perspectivă semiologică codul ar fi „organizarea care permite redactarea mesajului şi baza de confruntare a fiecărui element al mesajului pentru desprinderea înţelesului acestuia". O concepţie asemănătoare, fundamentată pe teoria semiotică, întîlnim la R. Jakobson, E. Buyssens sau P. Giraud.

În fine, un cuplu conceptual socotit de mulţi specialişti ca fiind analog distincţiei saussuriene *langue/parole* a fost propus de fondatorul lingvisticii generativ-transformaţionale, N. Chomsky. În una dintre primele sale lucrări, *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965, p. 4, teoreticianul american îşi fundamentează discursul pe opoziţia dintre ceea ce el denumeşte c o m p e t e n ţ ă (engl. *competence*) şi p e r f o r m a n ţ ă (engl. *performance*). Concepînd limba ca pe un proces dinamic şi permanent de generare a unor enunţuri posibile pe baza unui inventar determinat de structuri sintactice şi semantice, Chomsky a definit competenţa drept capacitatea intrinsecă a vorbitorului (respectiv, colocutorului) de a cunoaşte, recunoaşte şi actualiza ansamblul regulilor de generare a unui enunţ corect într-o limbă existentă dată, iar performanţa drept întrebuinţarea corectă a regulilor respective în situaţii de comunicare precis determinate. Competenţa ar exprima aşadar aspectul abstract şi potenţial al limbajului, pe baza ei realizîndu-se actele performative concrete ale vorbitorilor.

Fie şi succintă, prezentarea cîtorva dintre poziţiile teoretice mai semnificative pune în evidenţă importanţa metodolgică acordată în lucrările de lingvistică teoretică distincţiei sausuriene *langue/parole*. Sintetizînd cele

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

ce am arătat pînă acum, vom reține așadar că, în abordarea teoretică, cuplul conceptual l i m b ă / v o r b i r e (*sistem/realizare a sistemului*, *cod/mesaj*, *competență/performanță* etc.) servește la explicarea funcționării limbajului uman pe baza unor opoziții interne între două ipostaze fundamentale, al căror conținut ar putea fi prezentat, în linii esențiale, astfel:

l i m b ă	**v o r b i r e**
social	*individual*
general	*particular*
obiectiv	*subiectiv*
convențional	*spontan*
potențial	*real*
invariant	*variant*
omogen	*heterogen*
virtual	*actualizat*
paradigmatic	*sintagmatic*
abstract	*concret*
autonom	*dependent*
repetabil	*ocazional*

Între încercările de fructificare în practica cercetării a acestei distincții metodologice, rezultatele cele mai notabile au fost obținute în abordarea aspectului material-sonor al expresiei verbale. Fondatorul fonologiei moderne, N . S . T r u b e ț k o i , reprezentant proeminent al Școlii de la Praga, a așezat opoziția limbă/vorbire la baza delimitării între domeniul foneticii și al fonologiei. În lucrarea *Grundzüge der Phonologie* (1939), Trubețkoi a operat distincția între s u n e t e l e c o n c r e t e (care, prin natura lor fonetică și fiziologică, aparțin nivelului vorbirii) și ceea ce el a numit f o n e m e , realități virtuale definite ca tipuri sau clase de unități funcționale, legate între ele prin relații de opoziție în cadrul s i s t e m u l u i f o n e m a t i c sau f o n o l o g i c al limbii. Fonemele au un caracter abstract și invariant, spre deosebire de sunete care sunt variante concrete ale fonemelor. Pentru a pune în evidență diferența între foneme și realizările lor facultative sau poziționale, Trubețkoi propune procedeul c o m u t ă r i i p o z i ț i o n a l e . Astfel, în raportul dintre secvențele sonore *casă* *lasă* din limba română, comutarea între unitățile minimale c/l are ca efect modificarea radicală a conținutului semantic al celor două secvențe, ceea ce arată că avem de-a face cu două

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

foneme diferite, adică cu două unităţi structural-funcţionale distincte. În succesiunea de secvenţe sonore *vie/yie/žie*, care conţine rostiri diferite (prima literară, următoarele două dialectale) ale uneia şi aceleiaşi unităţi lexicale, sunetele iniţiale, deşi sensibil diferite din punct de vedere acustic, realizează în context aceeaşi funcţie distinctivă, se prezintă deci ca variante funcţionale sau poziţionale ale aceluiaşi fonem. Doar fonemul are un caracter pertinent, poate, cu alte cuvinte, îndeplini o funcţie distinctivă în cadrul lanţului emisiei verbale, servind la realizarea transmisiei unei informaţii oarecare. Disciplina lingvistică preocupată de descrierea şi clasificarea fonemelor unei limbi se va numi fonologie, urmînd ca fonetica tradiţională să se ocupe cu sunetele vorbirii în calitatea lor de realizări acustice concrete.

12.1. Teoria lui E. Coseriu: sistem, normă, vorbire

Cu toate că, cel puţin la nivelul discursului pur teoretic, definirea binară şi antinomică (*langue/parole*) a ipostazelor limbajului a putut părea mulţumitoare şi dotată cu un grad înalt de coerenţă, tentativele de aplicare a ei în practica cercetării lingvistice au întîmpinat (cu excepţia domeniului fonologiei) dificultăţi serioase, adesea insurmontabile, determinînd încercări de a propune un model mai rafinat şi mai adecvat. Cel care a adus o contribuţie de importanţă istorică la clarificarea acestei problematici a fost E. Coseriu. Examinînd critic şi aproape exhaustiv părerile înaintaşilor săi, mai întîi în amplul studiu *Sistema, norma y habla*, publicat prima dată în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", Montevideo, 1952, p. 113-177, şi republicat de mai multe ori ulterior[7], Coseriu va ajunge să propună o schemă tripartită (*sistem/normă/vorbire*), mult mai convenabilă pentru înţelegerea statutului şi a mecanismului de funcţionare a limbajului uman. Noutatea constă în introducerea conceptului de normă, căruia i se atribuie un conţinut epistemologic diferit de cel tradiţional. În cadrul opoziţiei între „vorbirea îngrijită, aulică" (*sermo altus*) şi „vorbirea populară, neîngrijită" (*sermo vulgaris*), ideea de normare, înţeleasă ca valorizare pozitivă a corectitudinii şi eleganţei exprimării, a fost constant prezentă în discursul gramaticienilor şi al

7. Am întrebuinţat versiunea cuprinsă în volumul Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, secunda edición, Editorial Gredos, Madrid, 1969, p. 11-113.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

retoricienilor încă din Antichitate. În cadrul modelului propus de Coseriu norma este înțeleasă nu atît drept ceva prescriptiv, ci ca o dimensiune constitutivă a limbii.

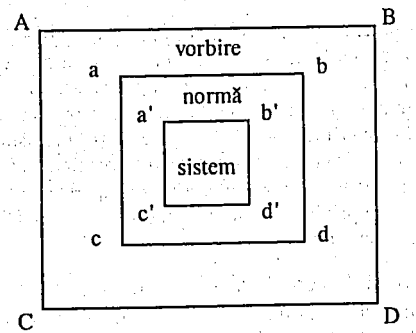
Mai trebuie specificat meritul primei încercări de abordare trihotomică a ipostazelor limbajului revine lui Louis Hjelmslev. În articolul *Langue et parole*, publicat inițial în „Cahiers Ferdinand de Saussure", II (1940), p. 29-44[8], ilustrul lingvist danez vorbea deja de trei dimensiuni sau ipostaze ale limbajului uman, s i s t e m u l , n o r m a și u z a j u l (sau u z u l). Ca ansamblu de relații abstracte între elemente specifice, s i s t e m u l sau s c h e m a unei limbi are în concepția lui Hjelmslev un caracter pur formal și abstract. Fiecare element al sistemului, independent de orice determinare fonetică sau semantică, s-ar defini, într-un chip aproape algebric, exclusiv prin relațiile pe care le contractează cu celelalte elemente ale lui. U z a j u l sau u z u l ar include acele fenomene de natură fonetică și semantică prin care sistemul se concretizează în fapt. Între schemă (sistem) și uzaj, n o r m a ar trebui să ne apară ca un ansamblu de trăsături distinctive care permit să fie recunoscute, prin contrast, unele de altele, elementele sistemului, așa cum se manifestă ele în mod concret, în uzaj. Dacă vom echivala sistemul (schema) și uzajul cu componentele distincției saussuriene *langue/parole*, atunci norma ne va apărea, potrivit lui Hjelmslev, ca o abstragere din realitatea fluidă a fenomenelor vorbirii a unor constante relative la sistem. Dacă avem în vedere, de exemplu, elementul sonor */p/* în limba română, vom spune, în termeni hjelmslevieni, că la nivelul sistemului formal */p/* se definește prin modul în care se combină, în cadrul silabei, cu alte foneme, pentru a alcătui unități comunicative (*pat*, *par*, *pas*, *por*, *pir*, *pier*, *prag*, *prin*, *psalm*, *apă* etc.). Sistemul fonematic românesc acceptă, în privința acestui fonem, combinația sa cu vocale, diftongi și diferite consoane, dar nu cu consoana */ž/*, de exemplu, combinație permisă în schimb de sistemul fonematic al limbii polone, precum în pol. *pryzjaciel* 'prieten' (citit aprox.: *pržiačiel*) sau *przylkad* 'exemplu' (citit aprox.: *pržiclad*). La nivelul normei, */p/* s-ar defini ca o consoană oclusivă, labială, surdă, aceste determinări fiind cele care o deosebesc de alte consoane, de exemplu de cele relativ apropiate: oclusiva labială sonoră */b/*, oclusiva palatală surdă */t/*, fricativa labială surdă */f/* etc. În fine, în cazul dat, uzul s-ar defini prin ansamblul trăsăturilor, distinctive sau nondistinctive, care alcătuiesc pronunțarea

8. Republicat în vol. *Essais linguistiques*, 1959, p. 59-81.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

consoanei /p/ în vorbirea românilor: pe lîngă pronunţarea literară *piatră*, sunt cunoscute varietăţi dialectale de rostire precum *pk'ătră*, *k'ătră*, *pčatră* etc.

Revenind la E. Coseriu, să remarcăm mai întîi că, după ce efectuează o amănunţită şi aproape exhaustivă analiză critică a părerilor referitoare la raportul între individual şi social în limbă, acest învăţat îşi construieşte sintetic propria teorie, larg acceptată astăzi în comuniatea ştiinţifică internaţională. Din punctul său de vedere, ceea ce există în realitatea socială obiectivă sunt actele lingvistice propriu-zise, în marea lor varietate şi cu larga lor marjă de spontaneitate şi irepetabilitate. Pornind de la constatarea existenţei a c t e l o r d e v o r b i r e individuale, raţiunea umană construieşte sau deduce o serie de „abstracţiuni care se elaborează pe baza activităţii lingvistice concrete". Aceste constructe sunt tocmai „sistemul lingvistic" şi „norma lingvistică". N o r m a reprezintă un prim grad de abstractizare şi formalizare a actelor de vorbire, reţinînd doar acele structuri lingvistice considerate tradiţionale şi comune tuturor membrilor unei comunităţi. Din sfera normei se exclud astfel creaţia lingvistică inedită şi spontană, toate faptele de limbă care, prin caracterul lor individual şi particular, aparţin v o r b i r i i . Prin sistem, C o s e r i u propune să înţelegem un plan secund al procesului de abstractizare, pornindu-se de la nivelul normei şi reţinîndu-se exclusiv elementele lingvistice esenţiale şi indispensabile comunicării, şi în primul rînd opoziţiile funcţionale între semnele lingvistice. Pentru a sugera raporturile dintre cele trei ipostaze ale comunicării verbale, Coseriu propune, *op. cit.*, p. 95, următoarea reprezentare grafică:

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Cadrul exterior ABCD reprezintă vorbirea efectivă (*hablar*), adică totalitatea actelor lingvistice înregistrate în mod concret în chiar momentul producerii lor. Cadrul intermediar abcd indică nivelul normei, care include tot ceea ce, dedus din vorbirea concretă, reprezintă un fapt de repetare a unor modele preexistente. În calitate de primă treaptă de abstractizare a comunicării concrete, norma exclude tot ceea ce este irepetabil, individual, ocazional sau momentan, reținînd doar aspectele comune tuturor actelor de vorbire, prin referire la modele preexistente, fie acestea individuale sau comunitare. În sfîrșit, cadrul din mijloc a′b′c′d′ ocupă poziția sistemului, definit exclusiv prin ceea ce, în cadrul normei, reprezintă structură formală indispensabilă comunicării și opoziție funcțională necesară. Ca nivel secund de abstractizare, sistemul rezultă în urma eliminării a tot ceea ce, la nivelul normei, este simplă tradiție, elemente fără valoare funcțională. Altfel spus, prin procesul de abstractizare de la normă la sistem se exclude tot ceea ce este „variantă facultativă" sau „variantă combinatorie", reținîndu-se doar ceea ce este „pertinent" din punct de vedere funcțional. Abstras așadar prin intermediul normei din actele de vorbire, sistemul este descris de Coseriu, *op. cit.*, p. 98, în termenii următori:

> Sistemul este un sistem de posibilități, de coordonate care indică drumuri închise și drumuri deschise; ele ar putea fi considerate drept un ansamblu de „impuneri" și, totuși, încă poate și mai bine, drept un *ansamblu de libertăți*, loc care admite realizări infinite și reclamă doar să nu fie afectate condițiile funcționale ale instrumentului lingvistic; mai degrabă decît „imperativ", caracterul său este consultativ.

La rîndul său, norma este definită (*ibidem*) astfel:

> Ceea ce, în realitate, se impune individului, limitîndu-i libertatea expresivă și comprimînd posibilitățile oferite de sistem, în cadrul trasat de către realizările tradiționale, este norma. Norma este, într-adevăr, un sistem de realizări obligatorii, de impuneri sociale și culturale, și variază în raport cu comunitatea de vorbitori. În interiorul aceleiași comunități lingvistice naționale și în interiorul aceluiași sistem funcțional se pot verifica norme diferite (limbaj familiar, limbaj popular, limbă literară, limbaj elevat, limbaj vulgar etc.), distincte mai ales în privința vocabularului, însă adesea și în privința formelor gramaticale și a pronunțării.

Coseriu specifică în continuare că, în cadrul aceleiași comunități naționale și în cadrul aceluiași sistem funcțional, pot coexista norme diferite (la nivel lexical, gramatical și chiar al rostirii), care definesc

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

varietăţi lingvistice precum limbajul familiar, limbajul popular, limba literară, limbajul elevat, limbajul vulgar etc.

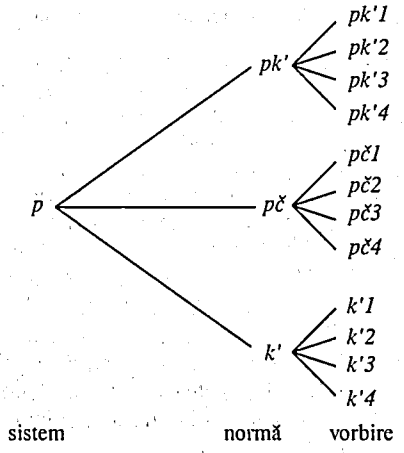
Între sistem, normă şi vorbire, ca ipostaze fundamentale ale limbajului, se constată existenţa unor raporturi ierarhice, bazate pe operaţii mentale de abstractizare şi de excludere. Norma şi vorbirea sunt, de exemplu, realizări cu grad diferit de concretețe ale sistemului, care se prezintă în sine ca un ansamblu de posibilităţi sau ca o reţea de funcţii potenţiale. Altfel spus, norma şi sistemul reprezintă grade succesive de formalizare a vorbirii. Aceasta din urmă este cea mai cuprinzătoare, întrucît include şi norma şi sistemul, norma incluzînd (după cum sugerează şi schema de mai sus) doar sistemul. Ceea ce este absolut indispensabil pentru realizarea unui act de comunicare verbală se găseşte exclusiv în sistem, norma fiind aceea care reglează şi controlează, potrivit unor modele legitimate de tradiţie şi consens, dinamica vorbirii. În consecinţă, Coseriu va propune (*ibidem*, p. 101) un model mai rafinat, care include patru concepte fundamentale: 1) sistemul, 2) norma socială, 3) norma individuală şi 4) actul de vorbire concretă, la care se adaugă, potrivit gradelor diferite de abstractizare, trei concepte secundare: a) fapte de vorbire, b) fapte de normă individuală şi c) fapte de normă socială. Conform posibilităţilor de dispunere a acestor concepte, sunt distinse următoarele patru ipostaze teoretice:

1. Dacă opoziţia se stabileşte între *sistem* şi *realizare*, atunci limba conţine doar *sistemul*, iar *vorbirea* toate celelalte concepte, ilustrînd grade diferite de abstractizare (*norme* sociale şi individuale), ca şi planul concret al *actului vorbirii*.
2. Dacă opoziţia se stabileşte între *concret* şi *abstract*, *vorbirea* coincide cu *actul de vorbire concretă*, iar *limba* cuprinde toate celelalte concepte principale, ilustrînd grade diferite de abstractizare (*normele* şi *sistemul*), care, fără îndoială, se manifestă în mod concret în actele de vorbire.
3. Dacă opoziţia se stabileşte între *social* şi *individual*, atunci limba cuprinde *sistemul* şi *norma*, iar *vorbirea* include *norma individuală* şi *actul de vorbire concretă*, incluzînd deopotrivă celelalte două concepte.
4. Dacă opoziţia se stabileşte între *noutate* sau *originalitate expresivă* şi *repetiţie*, *vorbirea* cuprinde exclusiv *faptele de limbă*, iar *limba* toate celelalte concepte, inclusiv aspectele sistematice şi normative ale *actului de vorbire concretă* (*ibidem*, p. 101).

Rămîne acum să ilustrăm valoarea practică a disocierilor metodologice de mai sus, ca şi maniabilitatea conceptelor propuse prin cîteva exemple, după modelul exemplelor din diferite limbi prin care E. Coseriu îşi ilustrează din abundenţă teoria.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

În sistemul fonologic al limbii române este înregistrată oclusiva bilabială surdă */p/*, care se opune, ca unitate fonologică, altor consoane, precum */t/*, */d/* etc. Trăsăturile pertinente ale acestui fonem asigură funcția sa precisă în sistemul fonologic românesc, indiferent de mulțimea posibilă a realizărilor sale la nivelul unor colectivități (sociale sau regionale etc.) de vorbitori ai limbii române sau la nivelul fiecărui vorbitor. Astfel, oricum ar fi rostit, cuvîntul *picior* are aceeași valoare semantică oriunde în cadrul comunității vorbitoare de limbă română. Dacă ne situăm într-o perspectivă dialectologică, observăm că, în diferitele graiuri românești, bilabiala oclusivă surdă */p/* suferă grade diferite de palatalizare, așa încît auzim rostiri precum *pk'čor*, *k'čor* sau *pčičor*, prin Transilvania, Moldova, respectiv Banat. Vom spune că sunetele concrete *pk'*, *k'* și *pč* sunt variante regionale ale fonemului */p/*, fiecare avînd caracterul unei norme dialectale, întrucît toți vorbitorii nativi din Transilvania, Moldova și Banat rostesc în mod consecvent așa cum este tradițional în respectiva regiune. Dar chiar între vorbitorii nativi ai aceluiași grai sau dialect există diferențe de pronunțare, deci realizări diferite ale normei dialectale. Vom spune așadar că fonemul unic */p/* din sistem are trei realizări la nivelul normelor dialectale și un număr nedeterminat de realizări (variante individuale sau ocazionale) în vorbirea curentă, adică în actele de vorbire concretă. Imitată după cea construită de Coseriu la p. 72 a stud. cit., diagrama următoare are scopul de a sugera raporturile dinamice dintre sistem, normă și vorbire în cazul fenomenului fonematic explicat mai sus:

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

În domeniul morfologiei, dinamica sistem – normă – vorbire este uşor de pus în evidenţă dacă observăm cu atenţie limbajul copiilor la vîrstele imediat preşcolare. Însuşindu-şi, intuitiv şi prin imitaţia adulţilor, sistemul, dar ignorînd norma, copiii ajung să întrebuinţeze unele expresii verbale neacceptate de nici o normă, dar îngăduite, în principiu, de sistem. De exemplu, la copii de această vîrstă întîlnim plurale neacceptate de normă precum **creionuri*, **filmuri*, **balonuri*, adjective precum **pămîntos*, **căsos* etc. În acest proces, copiii ignoră norma, dar aplică sistemul. Într-o perspectivă dialectologică întîlnim diferenţe în privinţa normelor dialectale, de exemplu formele moldoveneşti de plural *pălmi* sau *hăini*, în opoziţie cu normele literare *haine*, *palme*, pe baza existenţei în sistem a posibilităţilor de formare a pluralului la substantivele feminine fie prin desinenţa *-i* (ca în *ţări*), fie prin desinenţa *-e* (ca în *case*).

Pentru domeniile lexicului şi sintaxei, dinamica raporturilor între sistem, normă şi vorbire este mai intensă şi mai greu de perceput, limitele între cele trei dimensiuni fundamentale ale limbajului fiind mai fluide. Dinamica relaţiei vorbire/normă/sistem ne ajută însă să înţelegem mai bine fenomenul creativităţii lingvistice. Sistemul lexical al unei limbi acceptă cu relativă uşurinţă noi unităţi lexicale, cu condiţia ca acestea să fie convenabil adaptate la sistemul morfologic şi la restricţiile fonematice ale limbii respective. Întrebuinţate mai întîi în vorbirea unui număr restrîns de persoane (care le preiau de la cei care le-au creat), unele dintre unităţile lexicale noi, împrumutate sau construite prin derivare sau compunere, ajung să se generalizeze în uzul vorbitorilor dintr-o regiune, ai unui limbaj funcţional (stil funcţional) sau chiar ai limbii literare, devenind norme regional-dialectale, stilistice sau, respectiv, literare. De exemplu, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, în scrierile literare şi publicistice şi, probabil, şi în vorbirea oamenilor instruiţi, au pătruns neologisme precum *independenţă* (după fr. *indépendance*) *influenţă* (după fr. *influence*), *progres* (după lat. *progressus*, fr. *progrès*), pentru a desemna concepte încă nelexicalizate în limba română pînă la momentul respectiv. Aceste unităţi lexicale noi erau întrebuinţate în paralel cu sinonime forjate, prin calchiere, cu material morfematic românesc preexistent: *neatîrnare*, *înrîurire* şi, respectiv, *propăşire*. Constatăm în cazul dat că, acceptate de sistemul lexical şi prezente în vorbire, elementele acestor serii paralele nu îşi definiseră încă statutul în cadrul normei. Ulterior, după cum atestă normele literare actuale, termenii neologici s-au impus ca norme, cei „neaoşi" conservîndu-se în fondul pasiv al lexicului, cu o

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

puternică conotație 'învechit'. Un alt exemplu: seria pronumelor personale *dînsul/dînsa/dînșii/dînsele*, prezentă în vorbirea tuturor românilor, diferă ca tratament normativ în graiul moldovenesc (unde funcționează exclusiv ca pronume personal, uneori și cu referire la inanimate), față de graiul muntenesc (unde este întrebuințat ca pronume de politețe cu referire la persoane). În fine, să dăm un exemplu simplu și pentru domeniul sintactic. În limba latină, întrucît opozițiile morfematice cazuale sunt foarte clar marcate prin desinențe, sistemul permite o ordine liberă a cuvintelor în propoziție, astfel încît, la nivelul vorbirii, în texte, se pot întîlni structuri precum *Paulum Petrus amat/Petrus amat Paulum/Amat Petrus Paulum/Amat Paulum Petrus* (cu sublinieri stilistico-semantice distincte). Norma literară standard impune însă topica *Petrus Paulum amat* (subiect – complement direct – predicat).

12.2. Limba literară ca „limbă exemplară" sau „limbă a culturii"

Din punct de vedere structural și funcțional, toate varietățile unei limbi, așa cum sunt ele configurate de un ansamblu de norme, au un statut egal. Totuși, dată fiind marea importanță socială și culturală, limba literară constituie obiectul unei atenții speciale din partea specialiștilor. Pentru o înțelegere corectă a conceptului de l i m b ă l i t e r a r ă este necesar să operăm mai întîi o distincție elementară: prin sintagma *limbă literară* desemnăm o realitate complet diferită de sintagma *limbă a literaturii*. Frecventa confuzie care se face între aceste două noțiuni are o explicație dublă, de natură istorică și etimologică; istorică, în sensul că în etapele de început ale științei lingvistice, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, atît la noi, cît și în alte părți, cei mai mulți oameni cultivați puneau semnul echivalenței între aceste două noțiuni; etimologică, întrucît etimonul primar, subst. *littera*, era în limba latină un termen polisemantic, însemnînd, între altele, deopotrivă 'literă' și 'literatură', dar și 'cultură' în sens general. Pentru vorbitorii de limbă latină, atît în epoca Antichității clasice, cît și mai tîrziu, în Evul Mediu latin, un individ calificat drept *litteratus* era cineva care trecuse prin școală și care își însușise astfel capacitatea de a se exprima într-o limbă elevată, cultivată prin studiul textelor clasice și opusă felului „vulgar" și necultivat al vorbirii claselor neinstruite. Opusul „literatului" era un *illitteratus*, omul incult, incapabil de o exprimare mai îngrijită.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Opoziţia între omul cult şi cel incult, prin raportare la limba latină, s-a perpetuat pe parcursul Evului Mediu, pînă în pragul epocii moderne cînd, începînd cu perioada Renaşterii, apar şi se impun treptat limbile de cultură moderne (italiana, franceza, engleza, germana etc.). A fi cult sau instruit era sinonim cu a stăpîni limba latină (în Occidentul european), greaca sau, mai tîrziu, slavona (în Balcani şi în partea de est a spaţiului european), iar a fi neinstruit era totuna cu a nu putea să te exprimi decît în „limba vulgară" sau „vernaculară", adică într-una din limbile populare. Impunerea limbilor de cultură moderne şi crearea unor tradiţii culturale naţionale au modificat conţinutul opoziţiei cult/incult, cultă fiind socotită de acum încolo acea persoană care, chiar dacă nu cunoştea limba latină, putea mînui în mod mulţumitor aspectul scris şi cultivat al limbii naţionale. Pentru a desemna această variantă cultivată prin scris, au fost întrebuinţate diferite formule, în cele din urmă ajungînd să se impună sintagma *limbă literară* (fr. *langue littéraire*, ital. *lingua letteraria*, engl. *litterary language*). În paralel, pentru a desemna limba literară, se întrebuinţează, mai rar, şi sintagme precum *limbă de civilizaţie* sau *limbă de cultură* (germ. *Kultursprache*). În limba germană, este folosită curent pentru această noţiune şi sintagma *Hochsprache*, literal: 'limbă înaltă', care reprezintă o traducere a expresiei *sermo altus*, prin care uneori se denumea în retorica clasică tipul de vorbire reclamat de împrejurările solemne (politică, biserică, spaţiul academic). În universul cultural anglo-saxon mai circulă şi sintagma *standard language*, pentru a se desemna nivelul strict normat al unei limbi naţionale.

Noţiunea de limbă literară este aşadar strîns legată de noţiunea de cultură scrisă. Istoric vorbind, nu există limbă literară decît în cadrul unei culturi urbane care cunoaşte şi practică scrierea pe scară largă, o cultură de „tip major", pentru a întrebuinţa cunoscuta formulă propusă de Lucian Blaga. De aici decurge o altă opoziţie definitorie pentru conceptul de limbă literară, cea între dimensiunea scrisă şi dimensiunea vorbită, populară sau dialectală în cadrul unei limbi naţionale. O limbă literară, în înţelesul modern al acestui concept, caracterizează un stadiu evolutiv superior al unei limbi naţionale şi este condiţionată de constituirea şi funcţionarea măcar a cîtorva dintre cele mai importante atribute ale unei civilizaţii de tip urban (scriere, organizare politică, tradiţie literară, organizare confesional-bisericească, învăţămînt etc.).

Dacă facem abstracţie de unele sumare aluzii la nevoia de a avea o limbă de cultură, pe care le găsim la unii cărturari români din epoca veche,

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

constatăm că reprezentanții Școlii Ardelene sunt primii în cultura română care devin conștienți de necesitatea stringentă a forjării unei limbi literare moderne. Recunoscut și în alte privințe ca un spirit echilibrat, al nuanțelor și al pozițiilor raționale, Ioan Budai-Deleanu se referea la un instrument al activității intelectuale superioare, pe care îl numea „limba muselor", formulînd o definiție cuprinzătoare a ceea ce numim astăzi limbă literară:

> Limba muselor... să află la toate neamurile politicite, la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numai cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce să află la limba de obște a gloatei, cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regulile gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu să află la vorba de obște[9].

Remarcăm o înțelegere considerabil de nuanțată a ceea ce ar trebui să fie o limbă de cultură în concepția autorului *Țiganiadei*: premisa unei organizări social-politice superioare, existența unei tradiții culturale, identitatea istorică cu limba comună a întregii națiuni, ideea de cultivare și de normare, precum și necesitatea terminologiilor speciale. Și lui I. Heliade Rădulescu, om de cultură al cărui aport la configurarea românei literare a fost enorm, imperativul forjării unei limbi literare îi apărea ca o necesitate națională. Heliade a întrebuințat chiar formula de *limbă literară* (sau *literală*), în concurență cu cea de *limbă generală*[10]. Alte formule terminologice, precum cea de *limbă tipică*, propusă de B.P. Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, II, București, 1879, p. 98), sau cea de *limbă comună*, întrebuințată de A. Philippide (*Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 8 și urm.), nu au reușit să se generalizeze, formula *limbă literară* fiind acceptată astăzi aproape unanim de către cercetătorii români.

În perioada de după al doilea război mondial, studiul limbii literare române a devenit disciplină universitară, începînd să se bucure de un interes cu totul special printre lingviști. În paralel cu activitatea științifică propriu-zisă, în a doua jumătate a secolului XX se remarcă trezirea interesului unor pături mai largi ale populației pentru problemele concrete ale normării și cultivării limbii literare, interes stimulat prin presă și radio. Publicarea în anul 1949 a lucrării *Problemele capitale ale vechii române literare* de Gheorghe Ivănescu este urmată de lucrări cu caracter de

9. În lucrarea manuscrisă intitulată *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*, redactată între anii 1815 și 1820. Inedit pînă de curînd și păstrat în Ms. BAR nr. 2427, textul acesta a fost publicat integral în volumul I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ediție de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1970, p. 130-161. Pasajul citat mai sus se află la p. 132 a ediției menționate.
10. Vezi GHEȚIE, *Introducere...*, p. 19.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

sinteză, cum sunt cele publicate de B. Cazacu – Liviu Onu – Al. Rosetti, I. Iordan, J. Bick, I. Gheţie, I. Coteanu, V. Ţîra – Şt. Munteanu, G. Istrate ş.a. O vigoare deosebită se înregistrează şi în privinţa editării critice a unor monumente importante ale vechii culturi româneşti. Mai mult chiar, la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, care poartă astăzi numele lui Iorgu Iordan, a fost înfiinţat un colectiv de cercetare special orientat spre problemele limbii literare. Condus în ultimele decenii de Ion Gheţie, acest colectiv s-a remarcat printr-o activitate foarte rodnică.

Dintre definiţiile limbii literare propuse de diferiţi autori, vom prezenta în continuare cîteva. Interesat în ultima parte a vieţii în mod prioritar de limba literară, Iorgu Iordan a formulat următoarea definiţie:

> Limba literară (...) este un aspect al limbii naţionale, aspectul ei cel mai corect, produs al unei prelucrări continue din partea scriitorilor, oamenilor de ştiinţă, publicaţiilor etc., sinteză a posibilităţilor de exprimare pe care le are limba întregului popor. Ea este limba ştiinţei, literaturii, ideologiei, politicii, teatrului, administraţiei[11].

O definiţie foarte asemănătoare cu cea a lui Iorgu Iordan regăsim într-una din primele istorii ale limbii române literare:

> Limba literară este (...) o sintetizare a posibilităţilor de exprimare ale limbii întregului popor, destinată în special exprimării în scris, mijloc de comunicare a celor mai de seamă manifestări culturale, caracterizată prin existenţa unui sistem de norme care îi conferă o anumită stabilitate şi unitate[12].

Sintetică, cuprinzătoare şi nuanţată este definiţia propusă de Ştefan Munteanu şi Vasile Ţîra:

> Limba literară este acea variantă a limbii naţionale caracterizată printr-un sistem de norme, fixate în scris, care îi asigură o anumită unitate şi stabilitate, precum şi prin caracterul ei prelucrat, îngrijit. (...) Limba literară este o formă elaborată de existenţă a limbii comune, naţionale, ea este expresia ei cea mai desăvîrşită, în sensul că reprezintă o sinteză a dezvoltării şi posibilităţilor limbii întregului popor. Fiind legată de tradiţie, ea este mai conservatoare decît limba populară, mai convenţională, dar şi mai dinamică, mai receptivă la inovaţiile impuse de dezvoltarea economiei, a ştiinţelor şi a tehnicii. Ea este, totodată, un produs al vieţii culturale a unui popor, ale cărui manifestări spirituale le exprimă în formele scrisului şi le transmite de la o generaţie la alta[13].

11. În articolul *Despre „limba literară"*, în SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 157.
12. ROSETTI – CAZACU – ONU, *Istoria...*, p. 22.
13. MUNTEANU – ŢÎRA, *Istoria...*, p. 16.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Mai citãm, în fine, şi definiţia unuia dintre cei mai autorizaţi cunoscători ai problemelor românei literare, Ion Gheţie:

> Limba literară ar putea fi definită drept aspectul sau varianta cea mai îngrijită a limbii întregului popor, care serveşte ca instrument de exprimare a celor mai diverse manifestări ale culturii şi se caracterizează prin respectarea unei norme impuse cu necesitate membrilor comunităţii căreia se adresează[14].

Preluînd elementele comune ale tuturor acestor definiţii, constatăm că limba literară trebuie înţeleasă ca o variantă istorică a limbii naţionale, avînd un caracter supra-dialectal, normat şi cultivat şi servind ca instrument şi suport al unei culturi scrise. Sinteză a capacităţilor expresive ale unei limbi naţionale, limba literară prezintă un caracter mult mai conservator în comparaţie cu alte varietăţi ale limbii respective, manifestînd tendinţa spre stabilitate la nivelul formelor (fonetică, morfologie, sintaxă), dar un dinamism superior în privinţa lexicului şi a frazeologiei.

Să examinăm în continuare, mai detaliat, cîteva dintre cele mai importante funcţii şi caracteristici ale limbii literare.

12.2.1. *Funcţiile sociale ale limbii literare*

Dincolo de funcţia de comunicare elementară între membrii unei comunităţi, pe care o îndeplineşte asemenea oricărei alte varietăţi a limbii naţionale, limba literară îndeplineşte şi o altă serie de funcţii sociale care îi sunt specifice: funcţia de comunicare intelectuală, funcţia de conservare culturală, funcţia de marcare a identităţii naţionale şi, în unele cazuri, funcţia de comunicare culturală internaţională.

În calitate de principal instrument al activităţii intelectuale în interiorul unei comunităţi lingvistice, o limbă literară poate fi considerată ca fiind constituită ca atare în momentul în care răspunde nevoilor de formulare şi comunicare „înaltă" a unor conţinuturi elevate de ordin literar, religios, filosofic, ştiinţific etc. În consecinţă, o limbă literară poate apărea în istoria unei limbi naţionale doar în momentul în care în sînul respectivei comunităţi se dezvoltă activităţi intelectuale de natură diversă, care sunt posibile, în principiu, numai în cadrul unei societăţi evoluate de tip urban.

Realizarea unui act de comunicare superior simplei comunicări orale reclamă selectarea din masa posibilităţilor oferite de sistemul lingvistic respectiv a acelor forme de exprimare care corespund în grad maxim

14. GHEŢIE, *Introducere...*, p. 21.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

imperativelor adecvării, clarității și exactității. Privită în ansamblu, o limbă literară ne apare ca sumă a posibilităților optime de exprimare a unui conținut intelectual de natură literară, liturgică sau științifică. Un grad înalt de claritate și univocitate a formulării mesajului este reclamat de comunicarea inter-comunitară atunci cînd viața socială atinge un anumit nivel de complexitate. Diversificarea preocupărilor intelectual-culturale reclamă în mod necesar și continuu adaptarea instrumentului lingvistic. De aceea, limba literară nu trebuie privită ca un model unic, stabil, fix și ideal, ci mai degrabă ca un ansamblu de úzuri specializate, în funcție de nevoile de desemnare specifice diferitelor domenii de aplicație. Vorbim astfel de stilurile funcționale ale limbii literare, prin care înțelegem tocmai variantele structurale care funcționează la un moment dat în interiorul unei limbi literare.

Chiar dacă propun termeni diferiți pentru denumirea lor, cei mai mulți specialiști disting cinci stiluri funcționale ale limbii române literare moderne: stilul bisericesc, stilul administrativ-juridic, stilul beletristic, stilul științific și stilul publicistic. Fiecare dintre aceste stiluri se caracterizează prin mărci specifice, la nivelul selecției lexicale, al terminologiilor și, parțial, la nivelul sintactic. Unitatea de ansamblu a limbii literare este asigurată, dincolo de diferențierile stilistice, de caracterul imperativ al normelor de la nivel fonetic și morfologic. Se mai impune să menționăm că, în funcție de condițiile istorice de dezvoltare a fiecărei limbi literare, paleta stilistică poate prezenta configurări diferite. De exemplu, în ce privește limba română literară, stilurile funcționale menționate mai sus s-au constituit treptat, apărînd succesiv, în ordinea în care le-am enumerat.

Cît privește acum funcția de conservare culturală, limba literară reprezintă forma cea mai eficientă de depozitare și conservare a producțiilor culturale și a întregii experiențe spirituale a unei națiuni prin înregistrarea lor în scris. Ca suport al memoriei culturale a unei comunități, limba literară poate fi privită și ca un garant al tradiției scrise, al coerenței interne și al supraviețuirii acesteia. Prin îndeplinirea acestei funcții, limba literară asigură nu doar unitatea și coeziunea respectivei culturi naționale, ci își asigură și reproduce deopotrivă propria unitate internă.

Strîns legată de funcția de conservare culturală, putem distinge o altă funcție a limbii literare, și anume cea de marcare a identității unei comunități naționale. Prin caracterul său supra-dialectal, limba literară constituie un reper stabil pentru membrii unei comunități naționale, dincolo

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

de diferențele dialectal-regionale, mai mult sau mai puțin marcate. Prin caracterul său conservator, limba literară asigură de asemenea coeziunea între generații, dincolo de dinamica mai pronunțată a inovațiilor lingvistice de la nivelul limbii vorbite. În fine, prin prestigiul ei ca suport al tradiției, limba literară motivează și legitimează dorința indivizilor de a a-și revendica și asuma apartenența la o comunitate națională dată.

În fine, în condiții istorice favorabile (limbă a națiunii dominante într-un imperiu sau într-un conglomerat de state, prestigiu dobîndit ca limbă a unei mari literaturi sau a unei religii cu vocație universalistă etc.), unele limbi pot transgresa limitele originare ale unui spațiu național, devenind limbi de comunicare internațională, întrebuințate de națiuni și popoare diferite în cadrul relațiilor sociale, politice sau culturale reciproce. Vorbim în cazul unor asemene limbi despre o **funcție de comunicare internațională**. Acesta este cazul, de exemplu, al limbii aramaice în Orientul Mijlociu în a doua parte a mileniului I î.Hr., al limbii grecești în spațiul elenistic mai întîi (aprox. secolul al III-lea î.Hr. – aprox. secolul al IV-lea d.Hr.), iar apoi în cel al Imperiului Bizantin (aprox. secolul al IV-lea – aprox. secolul al XV-lea), al limbii latine în cadrul vastului Imperiu Roman (aprox. secolul I î.Hr. – secolul al V-lea d.Hr.) și ulterior în cadrul Occidentului Latin pe parcursul Evului Mediu și pînă în pragul epocii moderne, al limbii franceze în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea sau al limbii engleze în epoca actuală.

Examinînd mai îndeaproape raportul dintre limba literară și contextul național în care aceasta funcționează, constatăm existența în istorie a două cazuri distincte:

a) Limba literară este o varietate istorică a unei limbi naționale. Acesta este cazul majorității limbilor literare europene actuale, constituite în epoca modernă, pe baze naționale, prin renunțarea treptată la vechile limbi de cultură, latina în Occident, greaca și limba slavonă în estul și sud-estul Europei.
b) Limba literară este diferită de limba națională a respectivei comunități. Această situație poate fi exemplificată cu cazul limbii latine, care a funcționat în Evul Mediu ca limbă de cultură, „suprapusă" limbilor populare (franceză, italiană, germană etc.), sau al limbii sanscrite, adoptată ca limbă de cultură, o dată cu budismul, de numeroase popoare din centrul și sud-estul Asiei.

De cele mai multe ori, adoptarea de către o populație a unui idiom literar alogen, suprapus peste limba maternă a majorității vorbitorilor, este

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

favorizată de prestigiul cultural de care se bucură respectivul idiom. Există însă şi împrejurări sau momente istorice în care o comunitate naţională întrebuinţează în paralel două sau chiar trei limbi literare, specializate pentru domenii culturale distincte. De exemplu, în „veacul baroc" (secolul al XVIII-lea), în Germania latina era limba ştiinţei (în universităţi), franceza era limba curţilor princiare şi regale şi a diplomaţiei, iar germana limba literaturii propriu-zise. Japonezii, care deţin o veche şi prestigioasă limbă literară, folosesc, pe scară din ce în ce mai largă, engleza ca limbă a ştiinţei. În vastul spaţiu cultural al Indiei moderne, limbile sanscrită şi hindustani îşi dispută între ele diferitele funcţii ale limbii literare, dar sunt concurate amîndouă de limba engleză, ca limbă de cultură. În multe culturi, constatăm existenţa unui b i l i n g v i s m i n t e r n, în sensul că funcţiile unei limbi de cultură sunt distribuite unor idiomuri diferite. Pentru comunităţile mozaice, de exemplu, funcţia de limbă liturgică este îndeplinită de limba ebraică, iar celelalte funcţii sunt realizate de alte limbi (idiş sau ebraica modernă, în Israel).

În acest cadru trebuie menţionate şi cazurile de d i g l o s i e, cel mai cunoscut fiind înregistrat în Grecia modernă. Este vorba despre coexistenţa (şi concurenţa) a două varietăţi ale limbii neogreceşti, considerabil diferite la toate nivelurile structurale (fonetic, lexical, sintactic), care au funcţionat în paralel în ultimele două secole. Forjată prin efortul şi voinţa cărturarilor greci începînd cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cadrul mişcării de renaştere a conştiinţei naţionale panelene, „limba pură" (*katharevousa*) are un caracter arhaizant, rezultat din încercările de reînviere a vechii limbi elene. Acest idiom a fost intens cultivat în şcoală şi universitate, fiind limba oficială a statului şi limba majorităţii ziarelor. În relaţiile sociale obişnuite, în viaţa de zi cu zi, cetăţenii greci au întrebuinţat „limba populară" (*demotiki*), în care au fost scrise şi cele mai multe dintre capodoperele literaturii neogreceşti moderne. În ultimele decenii se înregistrează în Grecia o tendinţă de a extinde întrebuinţarea limbii populare şi de a o impune ca variantă literară unică.

12.2.2. *Dimensiunea istorică a limbii literare*

Orice limbă literară are o determinare istorică, în sensul că apare, evoluează şi îşi exercită funcţiile specifice în circumstanţe istorice care îi sunt proprii. Dincolo de unele constante şi de elemente comune, fiecare limbă literară este un *unicum*, rezultatul irepetabil al experienţei istorice a unei comunităţi lingvistice date. Să ilustrăm această idee cu cîteva exemple.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Două dintre limbile literare cele mai vechi, ebraica şi sanscrita, au avut iniţial un caracter predominant liturgic, servind unor scopuri precise ale ritualului religios. Ulterior, aceste două limbi şi-au dezvoltat şi alte stiluri funcţionale, fiind întrebuinţate pentru scrierea unor texte cu conţinut filosofic, literar sau ştiinţific. Devenite limbi ale unei tradiţii scrise prestigioase, aceste două limbi, ca şi latina mai tîrziu, au continuat să fie întrebuinţate ca idiomuri literare secole de-a rîndul după ce încetaseră să mai fie limbi „vii", vorbite în mod „natural"[15]. Ca limbi de cultură supranaţionale, asemenea limbi au dobîndit un caracter conservator extrem, în sensul că procesul de inovaţie lingvistică în cazul lor a încetat. Limba greacă comună (aşa-numita *koinè*), configurată pe baza varietăţii atice a dialectului ionic, în care au fost scrise operele literare (tragedie, filosofie, oratorie, poezie) ale epocii clasice, a devenit limba de cultură dominantă în aproape întregul bazin al Mării Mediterane. Impusă din punct de vedere politic prin cuceririle militare ale lui Alexandru Macedon (sfîrşitul secolului al IV-lea î.Hr.), a fost secole de-a rîndul singura limbă de cultură a spaţiului mediteraneean, pînă cînd a început să fie concurată, în această funcţie, de limba latină în Occident (începînd aprox. cu secolul I î.Hr.) şi, mult mai tîrziu (începînd cu secolul al X-lea), de limba slavonă, în spaţiul sud-est european. La rîndul ei, latina literară s-a constituit ca instrument de cultură în „secolul clasic" (secolul I î.Hr.), şi a funcţionat ca atare, neîntrerupt, timp de mai bine de cincisprezece secole, mai întîi în cadrul Imperiului Roman, iar apoi, ca limbă a Bisericii Catolice, a administraţiei, a diplomaţiei, a ştiinţei şi a filosofiei, în întreg Occidentul latin. În vastul spaţiu cultural arabo-islamic, araba literară, limba Coranului şi a unei vaste literaturi teologice, filosofice şi ştiinţifice, o varietate prin excelenţă scrisă a arabei comune, a constituit un excelent factor de coeziune pentru diferitele naţiuni arabe, situîndu-se, ca limbă de cultură, deasupra idiomurilor locale (iordanian, sirian, egiptean, magrebin etc.). Particularitatea acestei limbi de cultură constă în caracterul ei foarte conservator. În fine, o dată cu epoca Renaşterii, au început să se impună

15. Este aici locul să subliniem încă o dată că expresia metaforică „limbi moarte", prin care se desemnează limbi de cultură precum ebraica, greaca veche, sanscrita sau latina, este destul de nefericită şi inexactă. Mai potrivite ar fi expresii precum „limbi clasice", „limbi de cultură" sau „limbi scrise", căci nu pot fi moarte limbi intens cultivate mai mult de o mie de ani de la „moartea" lor! Moarte cu adevărat sunt limbile dispărute fără a fi lăsat vreo urmă scrisă sau, cel mult, limbi precum hittita, egipteana veche sau feniciana, atestate documentar, dar care au încetat de mult să mai fie cultivate.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

noile limbi de cultură ale Europei, configurate pe baze naţionale. Ajunse la o maturitate relativă în împrejurări şi în epoci diferite, limbile de cultură naţionale ale Europei au în comun faptul că sunt rezultatul unui proces evolutiv în cadrul căruia şi-au definit identitatea prin opoziţie faţă de limbile de cultură supranaţională (latina, greaca, slavona), de care au şi fost de altfel puternic influenţate. Doi factori au jucat un rol important în cadrul acestui proces: prestigiul cultural şi capacitatea de a exprima conţinuturi complexe. Noile limbi literare nu au reuşit să se impună în faţa „limbilor clasice" decît în momentul în care au reuşit să dobîndească un prestigiu consistent, prin apariţia unor producţii literare, religioase, filosofice sau ştiinţifice de valoare şi prin acumularea unor capacităţi expresive superioare (terminologii bogate şi nuanţate, diversificare stilistică etc.).

Din disocierile sumare de pînă acum se poate remarca limpede faptul că orice limbă literară apare şi funcţionează în condiţii istorice date, care îi sunt specifice. Determinarea istorică a unei limbi literare mai poate fi însă abordată şi dintr-o altă perspectivă, şi anume cea a raportului între dinamismul evolutiv şi necesara stabilitate funcţională. Privită ca instrument sau mijloc de comunicare a unor conţinuturi intelectuale superioare, limba literară deţine în mod necesar, în orice stadiu al dezvoltării sale, o relativă stabilitate şi coerenţă internă, în absenţa căreia realizarea actului de creaţie culturală nu ar fi posibilă. Ca ansamblu sincronic de procedee şi mijloace de expresie socotite prin consens drept corecte, recomandabile sau dezirabile, o limbă literară este însă produsul unor acumulări, al eforturilor convergente ale unei (sau ale unor) întregi generaţii de cărturari, orientate spre finalităţi culturale precise şi specifice. Aşadar, în perspectivă diacronică, o limbă literară este supusă în permanenţă acţiunii unor factori externi diverşi, fapt care îi atribuie caracterul unui proces. Din această cauză, în dinamica istoric-evolutivă a unei limbi literare se pot înregistra momente sau epoci în care se manifestă o anumită contradicţie între tendinţa de conservare a inventarului de norme o dată acesta constituit şi tendinţa contrară, de impunere a unor noi norme.

Fundamentele sau începuturile unei limbi literare pot fi consecinţa unei acţiuni individuale – amplul poem *Divina Commedia* al lui Dante a contribuit decisiv la impunerea dialectului florentin ca bază a limbii literare italiene moderne! –, dar rafinarea şi perfecţionarea sa sunt întotdeauna un act colectiv, la care participă oameni de cultură din generaţii succesive. Sunt, de asemenea, limbi literare care au cunoscut în faza lor de început mai multe varietăţi, fiecare dintre acestea bazată pe un anumit corpus de texte. Aşa sunt varietăţile limbii greceşti antice: pînă la

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

impunerea şi adoptarea ca limbă scrisă comună a varietăţii atice a dialectului ionian, şi alte dialecte (eolian, beoţian ş.a.) au funcţionat ca idiomuri literare.

12.2.3. *Caracterul scris al limbii literare*

Conceptul modern de limbă literară este strîns legat de fenomenul scrierii. Ca sistem semiologic secundar, destinat înregistrării mesajelor verbale pe un suport material (piatră, lemn, tăbliţe de lut, papirus, materiale textile, hîrtie etc.) în vederea conservării acestora şi transmiterii lor dincolo de cadrul cronologic al exprimării orale, scrierea în general, dar mai ales sistemele de scriere alfabetice exercită o influenţă specifică nu doar asupra formulării mesajului ca atare, ci şi, pe termen lung, asupra codului lingvistic, adică asupra limbii înseşi. Prin fixarea sa în scris, o varietate lingvistică oarecare dobîndeşte o mai mare stabilitate în timp, fixîndu-se ca reper şi polarizînd eforturile de cultivare şi normare ale unor generaţii succesive.

În comparaţie cu expresia verbală orală, caracterizată prin spontaneitate, discontinuitate şi o pondere superioară a factorilor extralingvistici (intonaţie, mimică, gestică etc.), expresia verbală scrisă se caracterizează printr-un grad sporit de constanţă şi de consecvenţă în comportamentul agenţilor comunicativi („emiţătorul" şi „destinatarii"), exprimate prin selecţia anumitor rostiri, a anumitor unităţi lexicale şi a anumitor variante morfologice, precum şi printr-o sintaxă mult mai elaborată. Diferenţele specifice dintre varianta scrisă şi varianta vorbită ale unei limbi rezultă prin urmare din condiţiile diverse specifice de realizare a actului comunicativ. Comunicarea orală elementară are un caracter „natural", primar, spontan şi relativ nesupravegheat, pe cînd cea scrisă implică factorul conştient, o anumită intenţionalitate orientată de caracterul complex al mesajului transmis. G. Ivănescu este chiar de părere că implicarea voluntară şi conştientă a vorbitorilor în dinamica funcţionării unei limbi este factorul decisiv care diferenţiază vorbirea populară de limba literară:

> Nelle parlate popolari tutto si riduce alla creazione (almeno nello sviluppo fonetico), mentre, nelle lingue letterarie, tutto si riduce, nello sviluppo fonetico, all'imitazione. (...) Se le parlate popolari presentano uno sviluppo che si sottrae alla volontà di cambiamento degli uomini e alla chiara coscienza di cuesti cambiamenti, le lingue letterarie, al contrario, si formano e si sviluppano soltanto coll'azione volontaria e cosciente di creazione de una lingua letteraria, di arrichimento e di perfezionamento della lingua letteraria incipiente, di trasformazione di cuesta lingua in uno strumento della cultura superiore (IVĂNESCU, *Storia...*, p. 16-17).

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Or, această intervenţie conştientă a vorbitorului în propriul fel de a se exprima, mai ales atunci cînd i se impune formularea unor mesaje cu grad superior de complexitate, este uşurată şi susţinută de posibilitatea notării în scris a mesajului. Expresia verbală orală, chiar şi în condiţiile unei auto-supravegheri constante, evocă în mod evident originea dialectală a vorbitorului, diferind uneori de la un individ la altul. O dată fixat în scris, un mesaj prezintă aceeaşi formă, constantă şi unitară, pentru toţi vorbitorii. Experienţa şi observaţia ne arată că, în principiu, orice individ scrie altfel de cum vorbeşte. Gradul de cunoaştere a limbii literare de către un individ se defineşte în funcţie de dimensiunile performanţelor sale scrise. Formularea şi înregistrarea în scris a unui mesaj oarecare presupune posibilitatea de a alcătui un text perfecţionabil: agentul comunicativ are posibilitatea de a selecta şi combina mijloacele expresive cele mai adecvate mesajului şi intenţiei sale comunicative, precum şi, ceea ce este încă şi mai important, de a reveni asupra textului, a-l modifica, restrînge, amplifica sau perfecţiona.

Dependenţa originară a limbii literare de actul scrierii nu implică însă o relaţie unilaterală între cei doi factori, căci există şi o formă vorbită a limbii literare, întrebuinţată în împrejurări specifice, de natură cultural-intelectuală. Trebuie însă precizat că aspectul vorbit al unei limbi literare derivă din cel scris şi îl reflectă cu fidelitate pe acesta, vorbitorul încercînd, în principiu, să vorbească, pe cît posibil, „ca şi cum ar scrie". Din punct de vedere istoric, relaţia dintre aspectul scris şi cel oral al limbii literare s-a prezentat în mod diferit. Dacă luăm ca exemplu istoria limbii române, vom observa că în epoca veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea) româna literară exista aproape exclusiv în formă scrisă. Întrucît cele mai multe texte cu caracter literar din primul secol de existenţă a românei literare erau traduceri cu conţinut religios din slavonă (puţin mai tîrziu şi greacă sau latină), structura lor reflectă cu multă fidelitate specificul „limbii-sursă": o sintaxă complexă, sensibil diferită de sintaxa limbii române populare, enunţuri ample şi greoaie, numeroase calcuri frazeologice şi lexicale. În perioada modernă (începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea), mai ales datorită extinderii reţelei de şcoli în limba naţională, întemeierii primelor universităţi (la Iaşi şi Bucureşti), apariţiei teatrului şi a presei în limba naţională, s-au creat şi condiţiile apariţiei şi fixării unui aspect vorbit al românei literare.

În cadrul raportului scris-oral în utilizarea limbii literare se manifestă un fenomen interesant, cu efecte directe şi considerabile în sfera normării şi codificării limbii literare. Forţa conservatoare a scrierii determină de

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

multe ori însăşi fixarea unor pronunţii cu caracter prescriptiv. Definit ca influenţă a ortografiei asupra pronunţiei literare, fenomenul a fost studiat în chip monografic de Flora Şuteu în lucrarea *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, Bucureşti, 1976. Este vorba de faptul că o anumită opţiune grafică, reflectînd la început o normă ortografică, ajunge cu timpul să fie interpretată diferit, conferind caracterul de normă ortoepică unei forme nejustificate din punct de vedere istoric. De exemplu, forma verbală *sunt* (pers. a III-a plural, extinsă şi la pers. I singular, indicativ, prezent a verbului *a fi*) a reprezentat iniţial, în primele inventare grafematice ale ortografiei româneşti moderne cu litere latine, o notaţie etimologizantă a formei vechi, generalizate în scrisul românesc, *sînt* (cu caractere chirilice: сѫнтъ). Cu timpul, tendinţele etimologizante, remanente în conştiinţa multor vorbitori şi după ce „febra" latinizantă îşi pierduse din virulenţă, au reuşit să impună nu doar scrierea, ci şi rostirea cu *u* în loc de *î* a acestei forme verbale. Acelaşi tip de raţionament este valabil în cazul slovei chirilice ѣ („iati"). În primul secol al scrisului românesc, această slovă nota, cu relativă consecvenţă, diftongul *ea* (ca în фѣчѣ, трѣкѣ), dar şi vocala *e* deschis (poate chiar diftong), în cuvintele de origine latină, al căror etimon conţinea un *é* (*e* accentuat) urmat, în silaba consecutivă, de un alt *e*, ca de exemplu: лѣџе (citit: *leage*), фѣче (citit: *feace*), мѣрџе (citit: *mearge*) etc. Conservată prin tradiţie, slova va apărea în contextele grafematice respective pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea, chiar şi cînd în vorbirea curentă diftongul *ea* (sau poate doar vocala deschisă *e*) se „monoftongase", determinînd probabil rostiri arhaizante.

12.2.4. *Caracterul normat şi unitar al limbii literare*

Menţionam mai sus în treacăt că ceea ce caracterizează limba literară în comparaţie cu graiurile populare vorbite sunt, între altele, factorii u n i t a t e şi s t a b i l i t a t e . Ceea ce conferă limbii literare aceste caracteristici este n o r m a l i t e r a r ă . Norma literară a unei limbi este rezultatul selecţiei anumitor posibilităţi de expresie din ansamblul celor oferite de sistemul lingvistic, proces efectuat în mod intenţionat, conştient şi consecvent, de către participanţii la viaţa culturală a unei comunităţi lingvistice naţionale (scriitori, publicişti, oameni de ştiinţă etc.), pe de o parte, şi de către instituţii specializate (şcoala, instituţiile academice), pe de altă parte. Procesul de normare a unei limbi naţionale este, în general, un fenomen de durată şi este implicat deopotrivă în realizarea

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

practică a funcției de comunicare cultural-intelectuală a limbii literare, dar și în acțiunea organizată de normare prin gramatici, îndreptare, dicționare și alte asemenea instrumente cu caracter normativ-prescriptiv. Opunîndu-se tendinței spre „fărîmițare" de la nivelul graiurilor și al dialectelor, limba literară manifestă, tocmai datorită caracterului său normat, o tendință puternică spre conservarea unui ansamblu de norme o dată stabilit. Prin c o d i f i c a r e a unei limbi literare vom înțelege așadar acțiunea convergentă și consensuală a „agenților culturali" (scriitori, publiciști, oameni de știință, intelectuali în sens larg) în vederea fixării unui ansamblu de norme ale întrebuințării în scris a unui anumit idiom. Realizarea unui consens normativ presupune selectarea, din mulțimea uzurilor particulare, dialectale sau individuale, a acelor fenomene care satisfac în grad optim cerințele imperative ale comunicării literare scrise: stabilitate, claritate, expresivitate și eficiență.

Din accepția coseriană a conceptului de normă (v. *supra*, § 12.1) rezultă că norma literară sau „exemplară" este doar una dintre normele posibile ale unei limbi istorice, alături de normele regionale sau de alte coduri definite prin alți factori istorici sau sociali. Specialiștii au încercat însă operarea unei distincții suplimentare. Unii vorbesc de exemplu despre norma literară ca despre o „normă explicită", diferită de alte tipuri de norme, care ar avea un caracter „implicit"[16], alții stabilesc o deosebire între „norma intrinsecă" a limbii și „norma academică" sau literară, caracterizată drept „norma corectă"[17]. Reținînd ca evident și just conținutul observației că în cazul limbii literare este prezentă în permanență conștientizarea necesității corectitudinii – Coseriu însuși spunea undeva că norma lingvistică se referă la „cum se spune", pe cînd norma literară se referă la „cum ar trebui să se spună" –, vom sublinia încă o dată faptul că și normele literare sau academice au un caracter istoric, în sensul că dețin o anumită dinamică evolutivă, constituindu-se doar în anumite contexte istorice favorabile și putînd fi modificate sau schimbate în timp. Normele literare au de asemenea un caracter c o n s e n s u a l , c o n ș t i e n t i z a t ș i c o d i f i c a t , adică sunt impuse prin acceptul, tacit sau expres, al utilizatorilor, consfințit (de cele mai multe ori) în documente sau lucrări cu caracter normativ elaborate de instituții specializate de tip academic. Prescripțiile inserate în

16. *Cf.* COSTINESCU, *Normele...*, p. 17.
17. COTEANU, *Stilistica...*, p. 27.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

asemenea documente (manuale, îndreptare, dicționare etc.) sunt acceptate de marea majoritate a utilizatorilor ca fiind corecte și dezirabile pentru desfășurarea unei activități intelectual-culturale[18].

Aceste prescripții cu caracter normativ sunt formulate de regulă de către filologi specializați în observarea dinamicii limbii literare în cadrul activității cultural-intelectuale. Lingvistul orientat spre studiul limbii literare se situează într-o dublă perspectivă: descriptivă și prescriptivă, deopotrivă. Din perspectiva cunoașterii obiective a faptelor, specialistul este chemat să dobîndească o astfel de cunoaștere care, în domeniul ce ne preocupă, este condiția necesară a unei intervenții legitime în orientarea evoluției repertoriului de norme. Pentru un grad superior de obiectivitate, este necesar, pe de o parte, să acordăm prioritate criteriului structural-funcțional, pur lingvistic, față de criteriile extrinseci (de natură socială, culturală, estetică etc.) și, pe de altă parte, să avem în vedere în egală măsură toate nivelurile și aspectele implicate în activitatea lingvistică (nivelul scris și cel oral, nivelul academic și cel colocvial), precum și toate nivelurile structurale ale limbii: cel fonetic, cel morfologic, cel lexical-frazeologic și cel sintactic.

Privind acum lucrurile într-o perspectivă istorică, putem observa că procesul de normare a unei limbi nu se încheie practic niciodată, atîta vreme cît limba literară coexistă cu limba vorbită și cu dialectele sau graiurile populare. Se poate considera că procesul de normare era încheiat doar în cazul așa-numitelor limbi clasice (latina, greaca, sanscrita, slavona), în măsura în care aceste limbi au continuat să îndeplinească funcțiile unei limbi de cultură și după dispariția din uz (sau transformarea radicală) a idiomurilor populare care le-au stat la bază. Tocmai acest caracter relativ stabil, „împietrit" al unor limbi precum latina sau greaca, rezultat în urma unui îndelungat proces de cultivare și codificare, explică și „perfecțiunea" lor, prestigiul imens și succesul înregistrat de ele secole de-a rîndul în fața așa-numitelor „limbi vernaculare" (franceza, engleza, germana etc.).

Constatăm așadar că, la fel ca limba literară însăși, norma literară a unei limbi reprezintă o categorie istorică. Ansamblul de norme acceptat într-o anumită epocă din evoluția unei limbi literare diferă

18. *Cf.* și definiția formulată de GHEȚIE, *Introducere...*, p. 36: „Înțelegem, așadar, prin normă literară *expresia convențională, în genere coerentă, a unui anumit uz lingvistic (dominant), impusă cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică, persoanelor aparținînd unei anumite comunități (culturale)*".

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

(uneori destul de consistent) de cel în uz în cadrul altei epoci. Parafrazînd o memorabilă formulare a lui Eugenio Coseriu (care se referea la limba istorică în ansamblul ei), putem spune că, în calitate de ansamblu normativ, o limbă literară se constituie în mod diacronic şi funcţionează în plan sincronic. Cu alte cuvinte, în orice moment dat din istoria unei limbi literare, sistemul de norme are în mod necesar un caracter relativ stabil, pentru a putea asigura realizarea funcţiilor sale specifice. Pe de altă parte, structura normativă a unei limbi literare evoluează însă în mod permanent, în direcţia adaptării la noile realităţi sociale sau culturale de referinţă. În istoria oricărei limbi literare se înregistrează epoci sau perioade în care codul normativ evoluează mai rapid, dar şi epoci în care schimbările sunt mult mai lente. Dacă avem în vedere limba română, observăm că o perioadă de intense modificări atît la nivelurile fonetic şi morfologic, cît mai ales la cel frazeologic şi la cel lexical a fost cea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, denumită, pe bună dreptate, perioada modernizării limbii române literare. După o perioadă de relativă stabilitate, întinsă pe durata întregului secol XX, putem prevedea în deceniile următoare o intensificare a dinamismului ansamblului normativ, sub presiunea unor noi factori, induşi de procesul de mondializare a vieţii sociale şi de rapiditatea schimburilor culturale, determinată de mijloacele electronice de comunicare.

Adoptarea unei norme oarecare este un act de selecţie. Ceea ce conferă unui fenomen lingvistic (fonetism, formă, unitate lexicală, sintagmă etc.) calitatea de normă literară este consensul celor care utilizează varietatea literară respectivă. Conceptul de consens (*consensus omnium*) ca element distinctiv al „exprimării înalte" (*sermo altus*) a fost conştientizat de teoreticieni din perioada clasicismului latin (Varro, Quintilianus). Ideea că ansamblul codificat sau normat al unor úzuri recomandabile sau preferabile nu este ceva rigid şi imuabil era conştientizată încă din aceste epoci de început ale filologiei europene. Deşi relativ rare, sunt totuşi cazuri cînd în uzul literar coexistă forme paralele, acceptate deopotrivă ca normate, ca de exemplu în româna literară actuală formele *chibrite/chibrituri*, *de asemenea/de asemeni* sau grafiile (rostirile) *filosofie/filozofie*, *carismă/harismă*, *Iisus Hristos/Isus Cristos/Iisus Christos*[19] etc.

19. Pentru detalii privitoare la această chestiune, v. *supra*, § 6.2.1.6.8.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Se cuvine să mai adăugăm că, în strînsă legătură cu tradiția culturală, configurația sau aspectul general al ansamblului de norme ale unei limbi literare la un moment dat reflectă și mentalitățile dominante ale epocii (așa-numitele *formae mentis*), ca și unele tendințe la modă. Dacă ne referim, de exemplu, la spațiul cultural românesc, vom constata cu relativă ușurință cum, în epoca veche (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea), în limba scrisă se manifestau multe trăsături baroce, proprii acelei epoci. La autori reprezentativi precum Dosoftei, Nicolae Milescu sau Dimitrie Cantemir, ca și la alții de mai mică anvergură, este vizibilă preferința pentru o sintaxă manieristă, imitată după cea a limbilor clasice (latina, greaca, slavona), precum și pentru calcurile lexicale și frazeologice. În epoca pe care o numim „clasică" a culturii române (epoca lui Mihai Eminescu și a lui Titu Maiorescu), remarcăm, dimpotrivă, o tendință mai degrabă „clasică", reflectată în preferința pentru echilibru, claritate și regularitate a expresiei literare.

La selectarea, acceptarea și generalizarea unor fapte de limbă drept norme ale limbii literare concură factori multipli, care poti fi calificați drept extrinseci sau extralingvistici și intrinseci sau lingvistici. Între factorii extralingvistici pot fi distinși prestigiul cultural (al unui autor, al unui corpus de texte sau al unei varietăți teritoriale) și factorul estetic. De exemplu, prestigiul dobîndit de textele bisericești tipărite în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (în centre precum Rîmnic și București) i-a determinat pe editorii moldoveni (de la Iași) sau ardeleni (de la Blaj) să accepte normele fonetice și morfologice muntenești în propriile tipărituri. Recunoscut de majoritatea contemporanilor săi ca un veritabil „legislator" al scrisului românesc literar de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, Ion Heliade Rădulescu a reușit să impună moldovenilor și ardelenilor o serie întreagă de norme muntenești, sprijinindu-și recomandările și pe autoritatea vechilor cărți bisericești românești din secolul anterior. Cît privește criteriul estetic, acesta acționează difuz în conștiința utilizatorilor limbii literare mai ales în privința nivelului fonetic, determinînd selectarea ca norme a structurilor fonetice eufonice sau considerate ca atare. Drept factori intrinsec-lingvistici pot fi socotiți principiul economiei de mijloace, principiul simetriei și al regularității formelor, principiul etimologic și principiul univocității semantic-lexicale.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Tendinţa normativă proprie limbii literare se manifestă la toate nivelurile structural-funcţionale ale limbii: fonetic, gramatical, lexical şi stilistic. Cele mai evidente şi mai clar conturate, normele fonetice se referă la „regulile" de pronunţare corectă a fonemelor acceptate de inventarul limbii literare la un moment dat. Palatalizarea labialelor, fenomen larg răspîndit în majoritatea graiurilor dacoromâne, este radical respinsă de norma românei literare moderne, care acceptă doar forme precum *piatră*, *bine*, *fierbe* şi *vie*. Varietatea moldovenească a vechii române literare includea în inventarul său normativ fonetisme precum *hierbe* şi *hireş* (nu şi *k'atră*, *ghine* sau *yie*), alături de africata *dz* (notată sistematic prin slova chirilică **s**) în cuvintele de origine latină care conţineau un *d* + *e* sau *i*: *dzîce* sau *dzice* (< lat. *dicit*), *dzăce* sau *dzéce* (< lat. *decem*), *Dumnedzău* sau *Dumnedzeu* (< lat. *Dominus Deus*) etc. Un alt fonetism care reprezenta o normă stabilă în aşa-numitele „texte rotacizante" din secolul al XVI-lea (rotacismul lui *n* intervocalic: *lură*, *bire*, *cire*) a dispărut total din scrisul românesc încă de la începutul secolului al XVII-lea. În condiţii istorice precise, după a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cele mai multe norme fonetice ale românei literare îşi au originea în tradiţia literară muntenească (*seară* în loc de *sară*, *pîine*, *cîine*, *mîine* etc. în loc de *pîne*, *cîne*, *mîne* etc.). Sunt însă şi numeroase exemple de fonetisme nordice (moldoveneşti sau ardeleneşti) care s-au impus ca norme în defavoarea corespondentelor lor munteneşti: *pe*, *de*, *despre*, *prin*, *din* etc., în loc de *pă*, *dă*, *dăspre*, *pîn*, *dîn* etc. Consacrate prin uz şi prin consensul tacit al utilizatorilor limbii literare, normele fonetice („ortoepice") sunt codificate în tradiţia românească, împreună cu cele ortografice, în lucrări cu caracter prescriptiv, intitulate de regulă *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*[20].

În domeniul morfologiei, normele literare se referă în principal la selectarea, din seriile aflate în uzul diferitelor varietăţi diacronice (româna literare veche vs. româna literară modernă), diatopice (dialecte şi graiuri populare) sau diafazice (stiluri sau limbaje profesionale sau de grup social), a unei unice paradigme de declinare şi conjugare sau a unei unice modalităţi de exprimare a opoziţiilor de gen, număr, caz, diateză etc. Iată cîteva exemple banale din istoria limbii române literare. În vechea română literară, dincolo de diferenţele marcate de apartenenţa

20. O variantă mai evoluată şi mai cuprinzătoare a „îndreptarului" a fost publicată sub auspiciile Academiei Române, cu titlul *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (DOOM), lucrare a cărei primă ediţie a fost tipărită în anul 1989 (redactor responsabil: Mioara Avram).

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

unui text la o tradiție literară locală sau la un „dialect literar", o normă morfologică comună era absența opoziției formale între auxiliarul sintagmei compuse de perfect compus: (*el, ea*) *au cîntat*/(*ei, ele*) *au cîntat*. Opoziția morfematică *a/au*, de răspîndire dialectală restrînsă și doar sporadic atestată în textele vechi, s-a impus ca normă unică a românei literare moderne. Așa-numitul „dezacord muntenesc", prezent nu doar la forme compuse (*ei a mers, ei a făcut*), ci și la cele simple (*ei merge, ei face*), a rămas însă o normă dialectală, fiind socotit o greșeală sau o abatere de la norma literară și semn al lipsei de educație elementară a persoanei respective. Un alt exemplu: antepunerea articolului definit masculin al numelor proprii la cazurile genitiv și dativ (***lui** Ion, **lui** Radu, **lui** Duca, **lui** Toma*) este un fenomen relativ tîrziu, care a început să se impună în uzul general, probabil, în perioada imediat anterioară redactării primelor texte românești scrise (începutul secolului al XVI-lea). Către această concluzie ne conduce constatarea faptului că, pe lîngă această structură, o normă stabilă a românei scrise încă de prin secolul al XVIII-lea, în textele vechi (ca și, astăzi chiar, în unele zone dialectale) sunt frecvente și forme cu articolul definit postpus (*Ionului, Radului, Ducăi, Tomei*)[21], ultimele două antroponime fiind asimilate, datorită terminației, substantivelor feminine de declinarea I. Mai mult chiar, avem atestări că antepunerea articolului definit la genitiv-dativ era posibilă și la numele personale feminine. În *Palia de la Orăștie* (1582), la distanță de o pagină și la același nume propriu, găsim atît structura care s-a impus ulterior ca unica posibilă, cît și cea cu articolul antepus: „Zise derept aceaia Iuda *Tamareei*, nurori-sa" (p. 131/21) vs. „Spuseră iară ***ii** Tamar*" (p. 132/5).

În privința s i n t a x e i , codificarea afectează atît aspectul general al enunțurilor (topica propoziției și a frazei, dimensiunile și tipul de structurare a enunțului, recurența unor figuri sintactice etc.), cît și configurarea de amănunt a repetoriului de mijloace de realizare a relațiilor și raporturilor sintactice. În ce privește aspectul general al enunțurilor, româna literară veche diferă radical de româna literară modernă. Asemenea altor limbi literare europene în faza lor de început, și vechea română literară prezintă o sintaxă de tip clasic, imitată după cea a limbilor din care se traducea intens (greaca, slavona, latina), ceea ce înseamnă o frază amplă, structurată ca o perioadă, iar în ceea ce privește ordinea cuvintelor, o reproducere a topicii proprii limbilor clasice menționate.

21. Mihail Sadoveanu, în titlul cunoscutului său roman *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi vodă*, întrebuințează în scopuri evocator-estetice această normă a vechii române.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Structuri de tip „ornant" precum hiperbatul devin, în zone largi ale vechiului scris românesc, veritabile norme stilistice sau „figuri dominante"[22]. Cît priveşte inventarul de mijloace de realizare a raporturilor sintactice, să citäm doar larga recurenţă în textele din secolul al XVI-lea a conjuncţiei *să* (< lat. *si*) cu valoarea unui element de introducere a unei condiţionale.

Înţelegerea corectă a dinamicii normelor lexicale reclamă o distincţie importantă, cea între l e x i c u l d e b a z ă sau fondul lexical principal şi domeniul t e r m i n o l o g i i l o r. Dacă autorii celor dintîi texte româneşti întrebuinţau în mod spontan cuvintele din fondul popular general daco-românesc, punctat de unele regionalisme lexicale datorate normelor locale, puţin mai tîrziu se conturează conştiinţa destul de clară a necesităţii de a evita întrebuinţarea în scris a regionalismelor. Cazul cel mai cunoscut este cel al mitropolitului Simeon Ştefan, care, într-un bine cunoscut pasaj din predoslovia la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), compară cuvintele cu banii, afirmînd că „şi cuvintele acealea sînt bune, carele le înţeleg toţi". În consecinţă, în mod constant, pe parcursul tuturor epocilor din istoria limbii române literare se remarcă tendinţa de a întrebuinţa elementele lexicale din fondul moştenit din latină, la care se adaugă o serie consistentă de elemente vechi-slave (*a iubi, dragoste, grădină* etc.), medio-greceşti (*mînie, patimă*) sau maghiare (*gînd, muncă, viclean* etc.). Procesul de eliminare a regionalismelor din uzul literar curent s-a încheiat abia în epoca modernă, o dată cu generalizarea învăţämîntului primar.

În privinţa terminologiilor, constituirea unor serii de termeni de specialitate, adecvaţi desemnării unor obiecte, concepte sau relaţii specifice anumitor domenii de utilizare concrete (biserică, administraţie, ştiinţă etc.), a reflectat în fiecare perioadă contextul cultural, respectiv influenţa limbii de cultură dominante. În terminologia bisericească, de exemplu, în primele două secole de existenţă (al XVI-lea – al XVII-lea) a limbii literare, importul masiv de termeni din limba slavonă reprezintă o marcă foarte specifică. Mulţi dintre aceşti termeni au rämas în uzul bisericesc pînă astăzi (*Precistă, a spovedi, duh, ispită* etc.), alţii au fost

22. Vezi Dragoş Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism şi baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2002. Pentru un inventar al structurilor sintactice de tip clasic prezente în vechile texte româneşti, *cf.* de asemenea studiul meu *Miron Costin et Laurentius Toppeltinus: entre l'imitation de la syntaxe latine et le maniérisme rhétorique*, în „Revue de linguistique romane", No. 257-258, Janvier-Juin 2001 (Tome 65), Strasbourg, 2001, p. 197-222.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

treptat înlocuiți (*spăsitor* și *a spăși* prin *mîntuitor* și *a mîntui* etc.). Un aspect extrem de interesant al dinamicii lexicale în epoca veche, încă insuficient de cercetat, este reprezentat de renunțarea bruscă, încă din secolul al XVII-lea, la o serie de termeni bisericești de origine latină, prezenți în textele din secolul al XVI-lea (*pănătare* 'poenitare', *measer* 'miser', *despune* 'disponere', *a împuta* 'imputare' etc.). Terminologia juridic-administrativă este puternic influențată de slavonă în secolele de început ale culturii scrise românești, pentru a căpăta o coloratură (neo-)grecească foarte pronunțată în secolul fanariot (al XVIII-lea). Pentru epoca modernă, în deceniile de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, un fenomen interesant îl reprezintă importul masiv de neologisme latino-romanice, care a creat problema adaptării formale a elementelor lexciale împrumutate. Demn de menționat este și faptul că înfruntarea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, între curentul „neaoșist" (orientat spre crearea de noi termeni cărturărești prin calchiere lexicală cu material morfologic existent în limbă) și cel „neologizant" a lăsat urme în uzul literar ulterior: alături de lexeme generalizate precum *progres* și *independență*, orice român cult recunoaște corespondentele *propășire* și *neatîrnare*, marcate de conotații arhaizante. Caracterul literar sau „normat" al unui cuvînt este codificat în mod tradițional prin dicționarele academice. La întemeierea sa în 1866, Academia Română și-a propus, alături de fixarea nou introdusei ortografii latine și elaborarea unei gramatici, alcătuirea unui mare dicționar cu caracter normativ. Prima formă a acestui dicționar, elaborată de învățații latiniști A.T. Laurian și I. Massim, a împins presiunea prescriptivă pînă la a exclude din lista de cuvinte a dicționarului (cu recomandarea explicită de a fi evitate în uzul literar) toate elementele lexicale de altă origine decît latinească (slave, turcești, maghiare etc.). Astăzi, instrumentele cu caracter normativ care stau la dispoziția persoanelor aflate în curs de instrucție sau a celor preocupate de o exprimare literară corectă sunt dicționarele, în special *Dicționarul explicativ* (DEX-ul). Indicații de circulație precum „regional", „arhaic", „popular", „învechit", „livresc" au un caracter normativ implicit.

12.2.5. *Caracterul cultivat al limbii literare*

Fiind legată de activitatea intelectual-culturală superioară a unei comunități istorice date, limba literară își cîștigă un prestigiu asumat prin consens în fața altor varietăți ale limbii naționale, în primul rînd față de varietățile dialectal-teritoriale și de limba vorbită curentă. Acest prestigiu implicit al limbii literare explică și întrebuințarea în paralel a unor

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

sintagme precum *limbă de cultură* sau *limbă de civilizaţie* pentru a o desemna, acţionînd ca un factor activ de conservare a normelor date şi acceptate, dar şi de perfecţionare continuă a capacităţilor expresive. În societăţile moderne, generalizîndu-se prin instrucţia şcolară şi, mai recent, prin mass-media, limba literară exercită o presiune puternică asupra vorbirilor populare „neîngrijite", tinzînd chiar să le elimine din uz[23]. Caracterul cultivat al limbii literare presupune intenţia expresă a utilizatorului de a-şi supraveghea exprimarea (atît în scris, cît şi oral), eliminînd din discursul său fonetismele, formele sau cuvintele cu conotaţii populare, regionale sau colocviale. Auto-supravegherea în întrebuinţarea limbii literare se asociază cu intenţia de adecvare stilistică la domeniul de referinţă şi de realizare a eleganţei şi distincţiei în exprimare. Cadrul instituţionalizat al cultivării unei limbi literare în epoca modernă este, prin excelenţă, şcoala de toate nivelurile.

23. Fenomenul a fost studiat monografic de Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor populare*, Bucureşti, 1978.

BDD-B326-13 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)